

Mészáros Tibor

„...az újságírás nem árt az írónak; kitűnő iskola és gyakorlat”

(A publicista Márai)

Az újságírói hagyomány és Márai (publicisztikai pillanatkép a század-
előőről)

Az irodalomnak (...) Szövetkeznie kellett (...) a hírlapírás nem vallotta kárát, hanem az irodalom igen. (...) A vadházasságban a hírlapírás lett az úr, a diktáló, a parancsoló...” (Ambrus Zoltán: Irodalom és újságírás.)¹

„Hasonló biztonsággal lehet megkockáztatni azt a következtetést, hogy a hírlapírás befolyása nélkül az utolsó negyedszázad irodalmában sokkal több volna a komolyság, a tartalmasság, az elmélyedés és sokkal kevesebb a felületesség, az elnagyolt munka, s ha talán kevesebb az eleveenség is, viszont kevesebb az olyan tehetség, aki elforgácsolta magát.”²

A mottóban szereplő és utóbbi idézet jól mutatja, hogy a napisajtó, ezen belül a publicisztika megítélése meglehetősen ellentmondásos volt a századfordulón. Jeles írónk, Ambrus Zoltán fentebb idézett terjedelmes (még többször idézendő) tanulmányában féltette az igényes irodalmat, kárhoztatta a publicisztikát, mert véleménye szerint utóbbi károkat okozott a honi literatúrának a műveltség színvonalának csökkentésével, a népszerűség igényesség rovására történő hajszolásával. Aggodalmi kifejezése mellett a publicisztika káros voltát állítja előtérbe és a lapok szerzőinek egyre nagyobb, a gyarapodó olvasóközönségre gyakorolt hatását, hatalmát. Valóban: a legnépszerűbb közlési formává ekkortájt a napilap lépett elő, és üstökösként robbant be a kor kulturális életébe, elhozva a vonal alatti műfajok, elsősorban a tárca virágkorát. Az időszak is kedvezett a műfajnak, a polgári olvasóközönség számára természetes napi szükségletté vált az aktualitások könnyed, irodalmi köntösben történő feldolgozása. Másképp fogalmazva: *„A kor szellemi áramlatai mindig fölvirágoztatják azokat a műfajokat, melyekre az illető kor olvasóinak szükségük van.”³* Jól kifejezi a korabeli olvasók tárcához való viszonyát Krúdy Gyula vallomása is, aki a szépirodalom egyik formájának tartotta az újságírást: *„Bár a politikai pályára készültem, nem érdekelt az újságban más, mint a tárcarovat. Azt figyelmezttem gonddal és kíváncsisággal, és hetenként magam is írtam egy-egy beszélyt, amelyet manapság csodálkozva olvasok.”⁴*

Kétségtelen az is, hogy a sajtó ilyen fokú előretörése megállíthatatlannak tűnt, ennek köszönhetően is újságírók egyre több elismerést, pozíciót kaptak. A századfordulótól kezdve állami kitüntetések, elismerések garmadával jutalmazták zszurnalisztákat: báró lett Dóczy Lajos (külügyi sajtófőnök, költő és színműíró, műfordító), lovag lett Falk

1 A Budapesti Újságírók Egyesülete 1910-ik évi almanachja. Bp. 1910. 10.

2 Ambrus, i. m. 12.

3 Szomaházy István: *Az újság. A hírlapírás műhelyéből*. Bp. 1893. 41.

4 Idézi Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp. 1970. 60.

Miksa (a *Pester Lloyd* főszerkesztője). A főrendiház tagja lett Rákosi Jenő (a *Budapesti Hírlap* tulajdonosa és főszerkesztője), Wolfner József (a Singer és Wolfner kiadó tulajdonosa, az *Új Idők* kiadója), Singer Zsigmond (a *Pester Lloyd* főszerkesztője) stb.⁵

Központi kérdéssé vált az újságírói erkölcs is, ezért szabályozták a szerzők fizetését. 1914-ben ezt írja a Budapesti Újságírók Egyesülete: „Pénzt azonban az újságíró, mint újságíró, csak írásos munkájáért fogadhat el és semmiféle bármilyen jogcímen való pauszálírozást a bizottság megengedhetőnek nem tart.”⁶ Ambrus súlyos problémának látja a pénz befolyását a lapok körül, mely a hírlapírás iránt elkötelezett írók életében romboló lehet, ha befolyásolja stílusukat és alkalmazkodnak az elvárásokhoz, ahelyett, hogy emelnének az adott orgánium színvonalán. Évtizedekkel később hasonló vélemény lát napvilágot, többek között éppen Márai publicisztikai tevékenységét elemezve: „Hasznos az újságok számára, amelyek így bizonyos irodalmi színvonalra emelkednek, de káros az íróknak, akik ily módon egyrészt elaprózzák tehetségüket, másrészt pedig akarva, nem akarva, áttörik szépprózájuk egységes stílusanyagát oda nem való újságstílus elemekkel.”⁷

Ambrusnak igaza volt abban, hogy a szerzők többsége ekkor elsősorban újságírásból és nem novellákból vagy versekből élt. Ez bizonyos szempontból kényszerűség is; Márai maga is úgy nyilatkozik 1935 júniusában, hogy a publicisztika és az íráság két, összeegyeztethetetlen irányt jelent, csak a megélhetés miatt szükséges egy írónak újságíróvá válnia. „... a kettő együtt nem megy, mint ahogy egy nő nem lehet délben tisztességes asszony és este bárcáslány. Képtelen helyzet az, hogy az író zszurnalisztikai munkásságából lopja el azt a pár órát, amit aztán irodalmi munkának akar szentelni.”⁸ Ilyen szempontból Márai a napi írásaiból élő és a művészíró kettősségében alkot, mely egyszerre eredményez ellentmondásoktól sem mentes, „jól menő íráság” és irodalmi páholyt számára.

A publicisztikát a fentiek mellett mindig jelentősen befolyásolta a sajtó politikai és/vagy faji alapú megítélése. Ebben az I. világháború kezdete korszakhatárnak tűnik (ezért is nevezik a század őskatasztrófájának), mert Gavrilo Princip tette egy békében bízó, a polgári életet élő és építő gondolkodásmódot is felszámol. Megrendül az addigi „békés világkép”, és megindul az okok keresése a baj okozóit, forrásait, a megbillent egyensúly miértjéért illetően. Különösen 1919 után rendszeres vád a liberalizmus keresztényellenes, magyarságellenes, nemzetellenes magatartása, melynek forrásául könnyedén nevezték meg a zsidó tulajdonban lévő, az erkölcsöket lazító sajtót. Ebben egyesek (ez csak egy a sok példa közül) odáig elmennek, hogy „Különösen meglazítják az erkölcsöket az egyes újságok piperecikkek hirdetései. Ezek bomlasztó ereje gyakran bevonul még a legjobb családokba is. Ezeknek a cikkeknek hatása alatt sok fiatal lány elhiteti magával, hogy krém, púder és rúzs a mindennapi életszükséglethez tartozik, mert a család mindennapi újsága ezt kürtöli világgá, hogy a »Kaskana« csókálló rúzs az ideális és az »Elida« a krémek királya.”⁹

Mindezek mellett sokan a magyar nyelv védelme szempontjából is veszélyesnek látják az újságírást és újságolvasást. Ennek irodalmi vetülete található Balázs Béla visszaemlékezésében: „Ha igazi magyar író akarsz lenni, és nem budapesti zszurnaliszta (ennél megvetendőbb valamit elképzelni sem lehetett), akkor legelőször meg kell magyarul tanulnod. De nem ám

5 Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Bp. 1993. 85.

6 Buzinkay, i. m. 84.

7 Csömöri József: *A három testőr*. = Szocializmus, 1935. ápr., 4. sz. 185.

8 Rónay Mária: *„Egy polgár vallomásai.”* = *Literatura*, 1935. jún. 15. 12. sz. 182.

9 Kausz József: *A véreskezű sajtó*. Hévízgyörk. 1937. 52. Egyébként Márai is írt tárcákat az ízléstelen reklámok kapcsán (pl. Músonon kívül. = *Ujság* 1936. jan. 16. 12. sz. 5. *Csodálatos só és csodálatos kor, amely mukkanás nélkül lenyeli az effajta lábvizet!* – írja egy visszatetszést keltő lábsóreklámról), de azt sohasem kötötte össze politikával, pláne fajisággal, mint az előbb idézett szerző.

azt a budapesti zsidómagyarságot, nem is azt a modern degenerált szókicsavaró műnyelvet, melyet a pesti firkász urak a kávéházakban kotlanak ki, hanem azt a valódi, tősgyökeres régi nyelvét a magyar népek, mely természetesen nőtt, mint a mező virágai. Nehogy azt gondold, hogy az embernek anyanyelvét nem kell tanulnia. A városi embernek bizony kell, kivált, ha német az anyja. De legjobban kell óvakodnia az újságok rontó befolyásától. Ha meg akarod őrizni magyar nyelved tisztaságát, hogy magyar költő lehess, akkor nem szabad modern szemetet olvasnod, újságot pedig kezvedbe venedd sem szabad. Így kaptam akkor a másik útmutatást, mely az ellenkező irányba mutatott, de követni akartam ezt is, habár nagy áldozat volt, hogy újságot ne olvassak. Mert a dél-afrikai búr háborúról volt akkor szó benne, és én lelkesedtem a búrok nagyszerű hősiességéért.”¹⁰

A fentieket figyelembe véve is egyoldalúnak tűnik az Ambrus által képviselt nézet több szempontból is (ha adott pillanatban valós helyzetértékelésen is alapult): néhány újságíró nélkül több kiválóságunk el sem indulhatott volna pályáján. Vészi József adott publikálási lehetőséget a fiatal Adynak a *Budapesti Naplónál*, és anyagilag támogatta őt párizsi tartózkodásai során. Ugyanígy segítette pl. Kodolányi János indulását Miklós Andor, az Athenaeum elnöke: „Pályám elején förtelmes nyomorban és megaláztatásban éltem. Szívem tele volt nagyot akarással, de sötét, külvárosi hónapos szobámat pókhálóval szőtte be az elhagyatottság és a kétségbeesés. (...) Akkor valaki megmutatta Miklós Andornak első írásomat és ő azonnal mellém állt.”¹¹ Másrészt a XX. század első felének legszínvonalasabb alkotói szinte természetes módon újságírók is voltak. Az igényes írók tehát cáfolják, illetve írásaikkal pozitívrá változtatták Ambrus negatív jóslatait: összekötik a népszerűséget és igényességet, az érdekes témaválasztást és a színvonalas stílust.

Ambrus számára éppen utóbbi az egyetlen pozitív tényező: nemcsak firkászok, hanem írók is írnak az egyes orgánumban. „...a hírlapírás magának az irodalomnak is több szolgálatot tett, mint amennyi kárt okozott neki. Ha egyéb érdeme nem volna e tekintetben, csak az, hogy a réginel sokszorosan nagyobb közönséget szerzett, nevelt az irodalomnak s ezzel az irodalom fejlődését is elősegítette, már ez az egy érdeme is ellensúlyozná az okozott kárt. [ti. az olvasókra gyakorolt túl nagy befolyást.]”¹² Molnár Ferenc könnyed iróniával fűszerezett cikkei már valószínűleg túlságosan hígnak tűntek a *Midás király* írója számára: „Gavallér az, aki meghív téged vacsorára egy budai korcsmába, és nem fizettedi veled az egész vacsorát. Még nagyobb gavallér az, aki a maga részét egészen megfizeti. Arra vonatkozólag, hogy mi az az ember, aki a magát is, meg a tiedet is kifizeti, lásd sajtó alatt levő *Ki a balek?* című művemet. (...) Gavallér az, aki úrinők társaságában disznó viccet mesél, de azt mindjárt hozzát teszi: »pardon«. Gavallér az, aki a villamosban ül, s egy künn szorongó, álló hölgyet látva nem marad ülve megokolás nélkül, hanem hirtelen újságot olvas, hogy olybá tűnjék, mint aki nem látta meg a hölgyet. (...) Gavallér az, aki vásárnap este Gödöllőn a tolongásban akként száll pesti vonatra, hogy a hölgyeket nem arcba, hanem csak mellbe vágja a könyökével. (...) Gavallér az, aki mielőtt spriccert rendel, megkérdezi egy igen drága francia pezsgő árát. Gavallér az, aki mikor pénzt ad kölcsön, ezt mondja: „köszönöm”. (...) Végül elvitázhatatlanul gavallér az, aki csak a borraivalót fizeti ki, az ebédszámlával adós marad.”¹³

A fentiek után nem csoda, hogy hasonlóan elítélő szemlélet tükröződik Márai önéletrajzi ihletésű regényében is: „Mikor családom neszét vette később, hogy újságok körül forgódom Pesten, sokáig elveszett embernek tartottak, mintha gyepmesternek vagy hóhérnak állottam

10 Balázs Béla: *Álmodó ifjúság*. Bp. 1967. Magyar Helikon. 372.

11 Buzinkay, i. m. 89.

12 Ambrus, i. m. 7.

13 Molnár Ferenc: *Ki a gavallér?* = *Pesti Napló*, 1906. augusztus 2. 210. sz. 10.

volna be. Az újságíró nem tartozott vidéken a polgári társadalomhoz, előre köszöntek neki, de nem hívták meg ebédre.”¹⁴

Márai az újságírásról

*Az újságíró úgy beszél olvasójával, mint személyes ismerőssel: bizalmasan és közvetlenül. Nézd, ez és ez történt – mondja. – Mit gondolsz, segíthetünk még?... (Újságot írni)*¹⁵

„Akkor is ír, ha sétál az utcán, vagy fellép egy villamos peronjára. Vezércikket fűz a cipőjébe reggel, regénytémákkal beretválkózik. Úgy áll készen az írásra a nap minden percében, minden porcikájában oly ideges remegéssel, mint versenyparipa startnál, futásra” – írja Bálint Jenő egy Máraival készített interjú kezdetén.¹⁶ Hogyan áll mindazzal Márai, amit Ambrus Zoltán 1910-ben megfogalmazott, nevezetesen a komolyság és tartalmasság, a félműveltség, a léhaság kultuszát vagy a nyelvi megformáltságot illetően?

Írónk újságírói elvei egyik legfontosabbja az igényesség. Az ifjú Grosschmid Sándor¹⁷ már Ambrus cikke után egy évtizeddel is komolyabb igényekkel kezdett a zsurnalisztikába. Szellemes megfogalmazásai, iróniája vonzó-távolító hatása, világos stílusa, nyelvi tisztasága kezdetől fogva remek eszköznek bizonyulnak. Márai pályáján több alkalommal vall az újságírásról való viszonyáról; legismertebb és egyik legadekvátabb *Újságot írni*¹⁸ című konfessziója, de idetartozik több, kevésbé ismert cikke is. Egyik 1931-es írása például így foglalja össze másfél évtizedes tárcaírói tapasztalatait: „Jegyzetek arról, hogy »mit is szeretnék«. A felelet steril nosztalgia: újságot szeretnék írni, a szónak egy bonyolultabb értelmében, újságot az emberekről, a földről, mely mindenütt egyformán érdekes és titokzatos, Mislókán csakúgy, mint Delhiben, újdonságot jelenteni az embereknek egymásról, szokásaikról, életük kompozíciójáról – de jó lenne a szónak ebben az értelmében riporternek lehetni! A franciák ezt a fajta újságírást úgy hívják: a tanúskodás irodalma. Tanúskodni a Föld mellett. Tanúskodni a tenni az emberek mellett. Nem ismerek nagyobb célt. Újságíró szeretnék lenni.”¹⁹

Milyen az ideális újságírás és újságíró Márai szerint?

1. Diszkrét, de nem lehet semmitmondó. Az *Újság* időszakában (1924–1936) számos cikke látott napvilágot, mely hangnemével heves ellenállást váltott ki. Az erre adott reakciók elsősorban politikai jellegűek voltak, és az író túlságosan karakteres kiállása mellett cikke megjelenési helyét, lapja tulajdonosi körét bírálták. (Ilyen volt pl. *Déneske* című írása az édesanyját meggyilkoló kamaszról, és Tamás László ennek kapcsán írt heves támadása.) Mégis, alapvetően a diszkréció, a tanácsadói szerep és a finoman fűszerezett stílus jellemzi őt. Nem szereti az üres, fecsegő publicisztikát, ennél stílusa is feszelesebb; sokkal inkább hatni szeret, szentenciaszerű mondatokkal útjára bocsátani olvasóit.

„Bizonyos, hogy az újságírónak nem kell diszkrétnek lennie, nem kell inkább diszkrétnek lennie, mint az írónak, mert ha túlságosan finnyás, diszkrét, előkelő, könnyen abba a hibába esik, mint a

14 *Egy polgár vallomásai*. Bp. 1934. 85.

15 *Új Idők*, 1937. jan. 1. 1. sz. 6.

16 *Írók beszélnek. Márai Sándor*. = *A Reggel*, 1933. máj. 29. 22. sz. 12.

17 Márai Sándorként írja alá ezeket a cikkeket, de ekkor még inkább álnévnek tekinthető a Grosschmid név mellett. 1916-tól több alkalommal használja a Salamon Ákos álnevet is, hivatalosan csak 1939-től lesz Márai Sándor.

18 *Új Idők*, 1937. jan. 1. 1. sz. 5–7.

19 *Pesti notesz*. = *PrágaiMH*, 1931. jan. 4. 3. sz. 6.

túlságosan diszkrét író: hogy ti. nem mond semmi lényegeset, a legjobb esetben közöl vagy szórazottat, de távol maradva a dolgok lényegétől, távol marad közlésük során az igazi hatástól is. (...) S mikor így beismerem, hogy rossz regényírónak, nem ismerem be, hogy e finnyásság birtokában rosszabb újságírónak érzem magam. Ezt a finnyásságot igenis nélkülözni tudom, ha újságot írok, föltéve, hogy az újság, amit írok, olyan természetű, hogy újság és mindenkinek szól, tehát az egyszerű közlésen túl fölvilágosítja, nyugtalanítja, ébresztgeti az embereket.”²⁰

2. Hivatásként tekint munkájára. Egy visszaemlékező így fogalmazta meg írói karakterét: „...örökké írni vágyó, annak gondolataiban égő, emberi érintkezésben pillanatnyi szeszélye szerint cselekvő.”²¹ Márai általában ritkán tesz valamit félig odaadottan, sokkal jellemzőbb rá a kemény munka, amiben eszményei megvalósulását éli meg. Az újságírás napi penzumában nem ismer irgalmat, élvezi is azt és (a gyakorlás által) írói hivatását is szolgálja.

„Abban a pillanatban, amikor az újságíró, ha fogcsikorgatva is, kénytelen alkalmazkodni a sugallatokhoz és korlátokhoz, melyek feladatának határt szabnak, csakugyan nem több és más, mint sajtókuli. (...) Igaz, ehhez újságírók szükségesek, amelyeneket a magyar sajtó közelmúlt fénykorában tucattal ismertünk – emberek, akik tollukkal nem az idő eszméit szolgálták, hanem eszméket adtak az időnek. Ez a nemzedék lassan elfogyott. Akik maradtunk, vagy helyükbe jöttünk, addig túrtunk kényszeredetten egy szemléletet, amíg a végén le kellett nyelnünk, hogy egy magas közfunkcionárius arcunkba vágja a sajtókulit.”²²

Folyamatosan az írói kaszt védelmére kel, mely egyben az írók és irodalom alkotói függetlenségének, színvonalának megőrzésére is irányul. *Parnasszus vagy melegedő?* című írása²³ tematizálja e kérdést, összekapcsolva az írói függetlenséget az írók hatalomhoz való viszonyával, mely szintén gyakran megírt témája. „Az író álmodik és ír; vagy harcol és ír; s az író, vegyék tudomásul, nem feltétlenül morális lény. Csak az irodalom, a jó irodalom erkölcsi cselekedet; az író, aki az irodalom erkölcsi tetteivel igazolta magát, lehet immoralis is, sőt legtöbbször az. Az írók nem jó fiúk, kedves uraim, akiket meleg levesre lehet fogni. Az írók hálátlanok. Például megkövetelik, hogy adjanak nekik pénzt, akár ösztöndíjak vagy jutalmak formájában is – miért ne költson a főváros vagy az állam legalább olyan nóbliisan az írókra, mint az operára vagy a képzőművészetre? – de aztán bízzák reánk, mit kezdünk e pénzzel, s ne követeljenek érte irodalmi ellenszolgáltatást.”

3. Az újságírás létállapot. Márai számára az állandó készenlét közvetlen következménye a másnapi tárca, de következik ez élményszákmányoló természetéből, az állandó megfigyelő státusából és alkataból, írás- és közléskényszeréből is. Ezért lesz egy lapszám-ban néha három írása is, melyek témáját nem tudta és akarta magában őrizni. „Újságot írni állapot, idegállapot. Egészséges ember ki tudja zárni néha a világot. Az újságíró soha. Húsz éve nincs napja életemnek, hogy ne irtam volna »valamit«; nem ébredtem úgy, hogy ne villant volna idegeimben az a kíváncsiság, mely fájdalmas buzditással készítet, hogy hirtelen elutazzam, vagy lemenjek egy pincébe, ahol »történt valami«, vagy – »sürgősen« – elolvassak egy könyvet, amelyről tegnap hallottam, vagy megkérdezek egy embert, miért tette, miért nem tette?... Az újságíró nem »szemlélődik«, hanem megnéz. Az újságíró nem mesél, hanem következtet.”²⁴

A szerzők többsége elsősorban tehát újságírásból élt, ami napi lehetőség volt a mesterség gyakorlására, kolumnás remekművek alkotására. Márai több ezer újságcikk

20 *Zsurnaliszta freudizmus.* = *Ujság*, 1927. máj. 1. 98. sz. 5.

21 Skultéty Csaba: *Mi is volt a Szabad Európa Rádió?* Egy szerkesztő visszaemlékezései. Bp. 2011. Helikon. 57.

22 *A sajtókuli.* = *Ujság*, 1933. dec. 1. 273. sz. 5.

23 *Ujság*, 1934. dec. 16. 284. sz. 7.

24 *Újságot írni.* = *Új Idők*, 1937. jan. 1. 1. sz. 6.

megírása és a *Műsoron kívül*, illetve a *Bolhapiac* megjelentetése révén publicistaként is kiváló írásokat mondhat magáénak. Folyamatos újságírói működése nélkül nehéz lenne elképzelni, hogy könyvei stílusa, kifejezőmódja, élményteli volta ennyire gazdag lenne. (Nem véletlen, hogy az *Egy polgár vallomásaiban* ezt írja: „Azt hiszem, tizennégy éves koromban legalább olyan kitanult író voltam, mint most vagyok; úgy értem, nem tudtam írni, de az élet kifejezési alkalomnak éreztem, s az irodalom akusztikáját meglehetősen éreztem.”²⁵ Ennek mindennapos megnyilvánulása publicisztikai munkássága.) Ahogyan beépülnek cikkek, elbeszélések kötetekbe, ahogyan folytatásokban megjelenő közel-keleti útja egy utazás regényévé lesz, úgy tekinthető nagyprózai munkái tényleges és mesterségbeli alapjának az újságírás.

4. Önmaga iránti igényesség. Számára rang az olvasókkal való napi kapcsolat. Nem érzi ellentétben írói és újságírói mivoltát, „újságba írónak” nevezi és tartja magát. Az „író Márai” többször, korábban hírlapban megjelent írását bedolgozza valamely nagyobb alkotásába. Ilyen pl. *Ég az erdő!*²⁶ című cikke, mellyel szépírói formában az *Idegen emberek*²⁷ című regényben találkozhatunk. Cikkei, tárcái így szépírói munkáinak élményalapját és szöveges anyagát is jelentik, felkészülés, téma, stílusalkotás és saját művészi lehetőségeinek felmérése tekintetében egyaránt. Életművére érvényes ars poétikát fogalmaz meg *Műsoron kívül* című, naplószerű feljegyzéseket rögzítő írásában: „Írni annyit, mint megtagadni mindenkit. Írni annyit, mint egyedül maradni, mint elárulni barátot, testvért, szülőt, szeretőt, elárulni önmagunkat, bevallani mindent, anélkül, hogy feloldozásra számíthatnál, cél nélkül, remény nélkül, kilátás nélkül. „Mindent megírni” annyit, mint mindent megérteni, és semmit nem bocsátani meg.”²⁸

A kritikusok is értékelik Márai igényes hírlapírói stílusát, s inkább pozitívnak tartják azok szépírói megvalósulását. Így ír róla az egyik temesvári napilap névtelen szerzője a *Vasárnapi krónika* című kötet kapcsán: „Márai, mint oly’ sok kitűnő magyar író, kiváló publicista is, azaz úgy tud alkalmyszerűen szólni, hogy széljegyzete túléli az alkalmat, éppen éber műgondja, stílárius biztonsága okán. (...) Mert az igazi író, ha publicisztikát művel is, író marad, a perc, mellynél időznie kell, nem ejti rabul, hanem csak alkalom arra, hogy egész emberségével s művészete teljességével feleljen rá.”²⁹ Ambrus kétségebeese tehát akár a bizakodás forrása is lehetne: „És kiket nem foglalkoztatott? Az utolsó negyedszázadnak majdnem összes íróit bevonta érdekkörébe; a tehetségeknek legalább is kilencven százalékát.”³⁰ Ilyen értelemben igaz e felvetés ellenkezője is: jelentős íróink biztosan maradandót alkottak a publicisztikában is, s érezhető űrt hagy kiváló író-publicistáink (Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes) harmincas években bekövetkező halála.

„Minden mesterségben ritka az alkotó egyéniség: az igazi újságíró éppen olyan kivételes és becses tünemény, mint a nagy író vagy a vérbeli orvos. Ez a mesterség, amelyre diploma nem »jogosít fel.« Az újságíró mindennap, minden leírt sorral előlről kezdi pályáját. Nincs megállás és nincs az, hogy »pihenünk babérainkon.« Egy fáradt cikk, és megbuktunk, egy hanyag jelző, téves következtetés, és összesség a »szakma«, amely kegyetlen, kaján éberséggel figyel minden sorunkat. Egy fáradt nap, s megállapítják, hogy az újságíró »lemaradt« a világról, elmaradt a verseny-

25 *Egy polgár vallomásai*. Bp. 1934. 271–272.

26 Prágai Magyar Hírlap, 1927. jan. 16. 12. sz. 7–8.

27 *Idegen emberek*. I–II. köt. Bp. 1930. Révai.

28 *Újság* 1927. dec. 25. 293. sz. 52.

29 *Író és újságíró*. = Déli Hírlap, 1943. nov. 15. 264. sz. 3.

30 Ambrus, i. m. 19.

ben... Nincs bocsánat, nincs mentség.”³¹ Az újságírásról vallott, sokszor fennköltnek tűnő nézetei ön maga számára iránymutatók, cikkei igényessége olvasóinak szóló tiszteletről tanúskodnak, de tény, hogy a világ változásával sok újságíró társánál az igényességet felváltja a jól értesültség, az olvasóval való párbeszédet a fecsegés, az intencióval megírt kolumnákat a hírek érték nélküli özöne. Márai publicisztikája azonban olyan magas színvonalú, hogy néhány író társa többre értékelte újságírói tevékenységét, mint nagyprózai munkáit. Németh László így nyilatkozott: „...elsőrangú újságíró, a szó legnemesebb értelmében”, de (...) „regényeit nem tudom túlságosan értékelni...”³²

5. Nem előre gyártott recept alapján dolgozik. „Néha már úgy hiszem, semmi nem reménytelenebb vállalkozás, mint ez: jó cikket írni. Elhatározni nem lehet ilyesmit. A téma érdekessége, újszerűsége nem segít: izgalmas és végzetesen időszerű témákról lehet álmosítóan unalmas cikket írni. Semmiségről, melynek gyakorlati célja nulla, lehet izgalmas és érdekes, időszerű, a kedélyeket felrázó cikket írni. Néha nem mi írjuk a cikket, hanem a téma írja önmagát... Néha azzal kezdjük, hogy láttunk az utcán egy lovat, s legnagyobb meglepetésünkre azzal a heves és dühös követeléssel végezzük, hogy a kormány azonnal mondjon le. (...) Hogyan is kell jó cikket írni?... Jó lenne tudni! Sajnos, vagy hál’ istennek, fogalmam sincsen róla.”³³ A pillanatnyi benyomások éppúgy elindítanak benne egy folyamatot, mint a történelem meghatározó alakjai, eseményei. Utóbbi kiváló példája a hitleri hatalomátvétel főszereplőjét bemutató *Messias a Sportpalastban*.³⁴ Kíváncsiságából és elhivatottságából következik, hogy nincs alantas téma számára: mindenben lehetőséget lát valamilyen érték, kérdés, vagy éppen probléma bemutatására. Ilyen értelemben érdeklí őt egyként pl. a húszas években Párizs gyomra és Párizs rejtelmei.

Nagy Endre, aki munkatársa volt az *Ujságnál*, a *Nyugatban* közölt kritikájában írja, hogy „Véletlen élmények, kiszámíthatatlanul fölbukkanó jelenségek beszámolója ez a könyv, sokszor éppen csak egy kis narancshéj, amelyen megsiklik az ember, egy pillanatra utána néz, aztán hümmögő monológgal továbbhalad az útján”. A *Bolhapiac* szerzője pedig vérbeli író, nem előre megírt receptek alapján dolgozik, aki „Erkölcseivel, világnézetével, érték- és mértékrendszereivel, sőt – az a gyanúm – teljes fizikai berendezésével is egyes-egyedül az élményszákmányolásra van berendezve, mint azok a hosszúszárnnyú, keskenytestű ragadozó madarak. Ez készletti arra, hogy mindig fürkészően előre hajoljon, és akármi fölé hajol is, mindig a maga lelkének a tükörképét vetíti a tárgyára.”³⁵ Publicisztikája szellemi utazásokra hívja meg olvasóit; a szerző megtapasztal valamilyen élményt, a valóság egy szeletét, amit az újságírás eszközeivel újjáteremt. Így fogalmazta meg „módszerét” a már idézett interjúban: „Van a napomnak egy szaka, úgy mondhatnám: szaglási szaka. Ilyenkor tapintom ki azt, hogy másnap reggel még mi aktuális számomra a világon...”³⁶

6. Nevelési célok megvalósítása. Az írástudó felelős olvasóiért, nem (csak) ön maga szórakoztatására írja cikkeit. Aki lemond a *clerc* hivatásáról, árulóvá válik; írásaival jólrosszul, de szolgálnia kell a „rábízottakat”. „Hiszek abban, hogy küzdeni neveléses apróságokért, például az emberi együttélés gyakorlatibb és kényelmesebb lehetőségeiért, nem méltatlanabb feladat a »clerc« az írástudó számára, mint hangsúlyozni a szépség vagy az erkölcs örök törvényeit.

31 *Újságot írni*. 6.

32 Körössényi Vilmos: *Németh László a kortársakról*. = Film Színház Irodalom, 1943. aug. 27. – szept. 2. 35. sz. 14.

33 *A cikkírás titka*. = Pesti Hírlap, 1942. febr. 12. 34. sz. 5.

34 *Ujság*, 1933. jan. 29. 24. sz. 5.

35 Nagy Endre: *Bolhapiac. Márai Sándor könyve*. = *Nyugat*, 1934. dec. 1–15. 23–24. sz. 605.

36 Bálint Jenő, i. m.

Az újságíró a pillanatnak ír; de a pillanat tartalma is lehet látomás. Gyufaszálnyi világosságot gyújtani, napról napra, tömegek eszméletének homályában, szemmel tartani izlést és ízléstelenséget, kézmozdulattal utat mutatni, megfélemlíteni fondorkodó és lappangó kalandorokat, s közben néha felkiáltani: emberek vagyunk, ne feledjétek! – ez az újságírás. Az igazi.”³⁷

7. Írói függetlenség (politikától, mozgalmaktól, ideológiáktól). Az értékválság és értékszavaz, mely előkelő helyet foglal el írásaiban, sokkal inkább foglalkoztatják, mint sok kortársát, és az *Ujság* időszakában elsősorban ennek termései politikai témájú írásai is. Publicisztikájára tartalmi szempontból egyébként is jellemző a diktatúraellenesség. Jellegzetes *Dimitrov* című írása befejezése; minden szimpátiája a lipcsei perben felmentett Dimitrové, mégis: „*Dimitrov megmenekült; s e groteszk párharcban a »legyőzött« Göring most először mutat emberi formát. Micsoda erő az, mely egy embert így tart élet és halál fölött? Ki ez a Dimitrov? Sajnos bolsi. Meghatottság nélkül pillantunk a távozó után, s csaknem azt mormogjuk: Kár, hogy bolsi.*”³⁸ Hasonlóan irritálóak voltak a politikai közéletet más szempontból érintő cikkei. A fajelmélet alapján férfiatlannak nyilvánított Goethe védelmében jegyzi le sorait Méhely Lajos fajbiológussal, a „fajában él a nemzet” eszme hirdetőjével szemben:³⁹ „*Goethe, aki nyolcoansztesztendős korában még szoknya után szaladgált, Goethe férfiatlan Méhelynek! Az ember csettint az ujjával, ha elgondolja a herpetológusnak a férfissággal szemben való igényeit.*” Két évvel később meghökkentő módon köti össze az új idők „prófétáját” és Goethét, egyik meghatározó jelentőségű cikkében:⁴⁰ „...*földgolyószerte emlékeznek meg most márciusban Goethe halálának századik évfordulójáról, s e hó 13-án választ Németország Hitler és Hindenburg között. A két eseményt csakugyan nem kapcsolja egyéb, mint a véletlen időrendi összeakadás. Mégis, így egymás mellé téve, a legkitűnőbb alkalom, hogy emlékezzünk németekről. Az a száz esztendő, mely eltelt, mióta a weimari házban Goethe lehunyta szemét, a felismerhetlenségig megváltoztatta, atomjaira bontotta, lényegében megsemmisítette azt a Németországot, mely Goethe halálának pillanatában se közjogilag, se formailag, de a németiség számára mégis legvalóságosabban: spirituálisan létezett. Ez a spirituális Németország nincs többé.*”

3. Egy publicista születése (Márai 1915-ben és 1919-ben született cikkei)

Márai „publicista életéből” sok év telik el, mire ténylegesen egzisztenciát építhet az újságírásra. Ez gyakorlatilag 1928-as hazaköltözésével, azaz első megjelent hírlapi írását követően közel másfél évtizeddel később kezdődik el.

a) 1915. Tudatosan először költő szeretne lenni, Európából hazatérve íróvá lesz, de 1948-ig szinte természetes módon publicista. Legelső írásai szárnypróbálgatások, kalandok, barátjának, Mihályi Ödönnek⁴¹ szóló dicsekvési lehetőségek, aki szintén írogat kassai lapokba. A *szalánci vár* címmel cikket ír a *Felsőmagyarország*. *Kassai Napló* című helyi lapba (ezt tekinthetjük első írásának)⁴², a *Kassai Napló* elődjébe, melyet még tíz másik követ szeptember elejéig Márai, illetve Máray aláírással. Megelőlegezve a későbbi szellemes szerzőt, augusztus 18-án stílusosan elegáns cikket ír a *Felvidéki Újság*ba is⁴³ Ferenc

37 *Újságot írni*. 6.

38 *Ujság* 1934. febr. 28. 47. sz. 5.

39 *Ujság*, 1930. febr. 26. 47. sz. 6.

40 *Weimari emlék*. = *Ujság*, 1932. márc. 6. 54. sz. 5.

41 Mihályi Ödön (1899–1929) költő, az író osztálytársa és barátja.

42 1915. augusztus 18. 211. sz. 3.

43 *Ma este*. = *Felvidéki Ujság*, 1915. aug. 18. 186. sz. 3.

József 85. születésnapja alkalmából: „*Tépett ruhájú, sáros, véres katonák kiáltanak ma hurrá-t, és nincs a ceremóniamesternek olyan fényes, szemképráztató szertartása, ami drágább, fényesebb, értékesebb lenne ezeknek a sáros embereknek hörgő éljenénél. Tudom, ez szébe jut a schönbrunni kastélyban is a 85 éves, ünnevelt öreg embernek, és ha erre gondol, könny fogja elborítani a két jószágos, kék szemét...*” Bátor és stílusos kamasz író, akinek ahhoz is mersze kellett legyen, hogy premontrei tanáraival (pl. Vécsey Özsébbel, a későbbi Vécsey Zoltánnal⁴⁴, és Stuhlmann Patrik⁴⁵ igazgatóval) egy lapban jelenhessen meg e néhány cikk.⁴⁶

Némelyik cikk egészen jellegzetes stílusú már, érthető, hogy a Morvai Sámuel néven működő laptulajdonos Matzner Samu, későbbi apósa, engedte azok közlését az ekkor még meglehetősen kevés irodalmi tárgyú cikket tartalmazó napilapban. A kamasz szerző témáit leginkább a háború adja, csak három olyan van e korai zsengek között, mely kassai életkép dinnyevásárlásról, iskolakezdestről. *Jegygyűrű* című rövid írása jellegében már hordozza az érett, felnőtt újságíró alkotói módszerét, a hétköznapi eseményt felhasználó, azon keresztül tanító publicistáét: a kassai rendőrségre beküldtek egy levelet a harctérről, melyhez mellékeltek egy gyűrűt, amit a harcmezőn a blúzába bevarrva talált egy tartalékos hadnagy, aki visszaküldte a rendőrségnek a „Juliska” bevésést tartalmazó tárgyat. A háborús viszonyok között sem hétköznapi eset kapcsán rövid eszmefuttatás végén így fogalmazza meg következtetését: „...a gyűrű megmaradt, túlélte a gazdáját, mert a gazda talán gondolt arra, hogy a gyűrűt egy erősebb anyagból készítette az aranyműves, mint őt a jó Isten, és bevarrta a csukaszürke kabátba Juliska aranyba vésett fogadalmát. A blúz aztán egy idegen emberhez került, az idegen ember megtalálta a gyűrűt, és elküldte a rendőrségre. Csakugyan, csodálatos az, hogy amit mi magunk csinálunk, az túlél néha minket is...”⁴⁷

b) 1919. Ez az időszak a kísérletezés ideje írással, műfajjal, stílussal, melyben döntő szerep jut kialakulatlan, ifjúian hektikus életmódjának. Utóbbi statisztikailag is jelzi, hogy egy éven belül három helyre volt bejelentve, s volt olyan lakás is, ahonnan ki sem jelentkezett.⁴⁸ Ebbe az életmódba „érkezik” a Tanácsköztársaság, s általa az újságírás lehetősége. Mihályi Ödönnel együtt vesz részt az eseményekben: publicistája lesz a *Vörös Lobogó* című politikai-kritikai hetilapnak és munkatársa a II. hadtest sajtóosztályának. A két ifjút agitációs szándékkal küldték vidékre: a proletárdiktatúra intézkedéseinek elfogadtatása érdekében azt kellett volna megértetniük az ottani lakossággal, hogy a rekvirálások a városlakók megsegítése érdekében szükségesek. A Dunántúlt (Székesfehérvár, Balatonaliga), majd a Kiskunságot járva riportot készít a Bajához közeli Érsekcsanádon⁴⁹, Kiskőrösön megnézi Petőfi szobáját⁵⁰, Jánoshalmán, Miskén jár, az írók direktóriumáról ír⁵¹, meglátogatja Fabik

44 Vécsey Zoltán (1892–1984) premontrei szerzetes, író, geográfus; 1919-ben elhagyta a rendet.

45 Stuhlmann Patrik Vencel (1871–1951) premontrei szerzetes, tanár, 1924-től a gödöllői rendház főnöke.

46 Ez legalábbis megkérdőjelezi egy évvel későbbi, Salamon Ákos álnéven írt novellájának premontreiek általi „jutalmazását” (tiltott volt a lapokban való publikálás a diákoknak), az intézményből való eltanácsolást vagy kétségessé teszi, hogy tényleg a *Pesti Hírlapban* megjelent pályadíjgyőztes elbeszélés volt-e a kassai gimnáziumból való eltanácsolásának igazi oka.

47 Felsőmagyarország, 1915. aug. 22. 215. sz. 2. Az író első cikkeit közli teljes szöveggel, magyarázatokkal az írásokat megtaláló Ötvös Anna (*Múrai Sándor életművének feldolgozása...* = Irodalmi Szemle, 2012. máj., 5. sz. 3–14.; 2012. aug., 8. sz. 4–7.)

48 PIM Kézirattár, GYNSZ 2002/23/9.

49 Magyarország, 1919. ápr. 20. 94. sz. 2–3.

50 Magyarország 1919. ápr. 24. 97. 6.

51 Vörös Lobogó, 1919. márc. 28. 13. sz. 6–7.

Károly különítményvezetőt Székesfehérvárott⁵², de ír szentolvajokról⁵³ és Kaffka Margit⁵⁴ vagy Földi Mihály⁵⁵ frissen megjelenő könyveiről is.⁵⁶

E lapban megjelent írásainak egy része elkötelezett és lelkes, helyenként agitáló hangnemben íródott. E radikális-propagandisztikus cikkek egyike az *Írók Tanácsa* című, melyben többek között ezt jegyzi le a szovjet mintára létrehozott Magyar Írók Tanácsa megalakulása alkalmából: „A kommunista államban mi tiszta, megújódott, becsületes irodalmat akarunk, mi, igenis proletárok és kizsákmányoltak, eltévedettek, kínlódva és küszködve élő és író tábor, akik sokan vagyunk... [...] az érvényesülésnek minden lehetőségét elfojtotta előlünk néhány név [...] Ezek most álljanak félre! Létezzenek, de ne dirigáljanak. Követeljük ezt tőlük, s a szovjet kormány figyelmét kérjük, tisztítsa meg ezektől a parazitáktól az irodalmat.” Írása vége felé megjegyzi: „Terrorral kellett helyet szorítani ezeknek – ha terror kell, hát legyen terror!”⁵⁷

Ez az a hang és stílus, amely oly’ távol áll a későbbi, érett Máraitól, és ez az a szellemiség, mely élete második felében örök száműzetésre készíteti őt. E cikkek háttérében a politikai-ideológiai indíttatás helyett elsősorban individuális indokok állnak: a minden áron szakítani akarás a családi hagyománnyal és neveltetéssel, az önállóvá válás szándéka, egyfajta idealizmus, mely a „másra vágyásból” származik. Művésszé akar lenni, melyhez megfelelőnek látszik a lendületet hordozó forradalmi légkör. (Ha akkor ismerte volna a Kun Béla és Kosztolányi Dezső között lezajlott párbeszédet, talán azonnal kihátrál a proletárdiktatúrában való, még ilyen szintű részvételből is: „És mi lesz velem? Mi lesz az írókkal? – faggatja Dide a népvézért. – Reád semmi szükség a proletárállamban – feleli Kun Béla. Versek nem kellenek. Majd tanulsz valami mesterséget. Ha okoskods, ki fogunk végezni.”)⁵⁸

Nem csoda, hogy a későbbiekben ekkor megjelent írásai miatt sokat támadják Márait, a „polgári életideál szószólóját és művészt, a politikától és csoportosulásoktól tartózkodó író.” Legdurvábban az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldali lap veti szemére egykori „bűnét”: évtizedekkel később valóságos hadjáratot indítanak ellene, de a lap „szellemi szimpatizánsai” még emigrációja idején is felemlgették 1919-es lelkesedését és tevékenységét.⁵⁹ Az említett *Egyedül Vagyunk* 1942. június 5-i számában Márai egy nyilatkozatot közöl⁶⁰, melyben kijelenti, hogy a *Vörös Lobogó*, nevével fémjelzett cikkeit valójában nem ő írta, hanem valaki visszaélt a nevével. (Pontosabban: fogalmazása akár azt is megengedi, hogy az egykori szerző mégis ő lehessen: „...a cikket nem én írtam, megjelenéséről annak idején nem is tudtam, s a közlemény egészében nem származik tőlem.” Hivatkozik e nyilatkozatában arra, hogy az említett cikk (*Írók tanácsa*) nem az ő stílusában íródott, és szökö-

52 Zalai Népakarat, 1919. júl. 24. 187. sz. 2.

53 *Vörös Lobogó*, 1919. febr. 28. 10. sz. 10–11.

54 *Vörös Lobogó*, 1919. jan. 31. 6. sz. 13–14.

55 *Vörös Lobogó*, 1919. jún. 18. 19–20. sz. 30.

56 Élete későbbi alakulása miatt fontos kiemelni a „*Szabadulás*” című antológiáról írt ismertetését (*Vörös Lobogó*, 1919. jan. 16. 4. sz. 16–17.), melyben dicsérő sorokat is ír Révai Józsefről; egyesek szerint Márai 1948-ban személyesen Révainak köszönhetően kaphatott útlevelet.

57 *Vörös Lobogó*, 1919. márc. 28. 13. sz. 6–7.

58 Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Bp. 1938. 228.

59 Krúdy Gyulának is felróták az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idején írt cikkeit már a húszas évek elején. *Magyar író* című cikkében (Magyarország, 1920. okt. 10. 240. sz. 5.) Krúdy a következőket írja: „A szegény magyar író a vádlott pirulásával állott a bíró előtt, és az Ezerszemű pandúr harsány hangon, fennem lobogtatta vádjait. Megvan végre a tettes, aki előidézje legnagyobb testi és lelki nyomorúságainknak...”

60 Nyilatkozat. = *Egyedül Vagyunk*, 1942. jún. 5. 12. sz. 5.

tései is olyanok, „amilyeneket én soha nem írtam le.”⁶¹ Mindez természetesen nem igaz, de legalábbis nem valószínű, hogy bárki így tett volna egy akkor szinte teljesen ismeretlen és fiatal újságíró nevével, írásaival. Ugyanakkor Márai írásai időnként megelőlegezik a későbbi tépelődő, az étellel szemben védelmet kereső gondolkodót. Erre tanúbizonyság 1919-es naplója, melynek szeptember 7-i bejegyzése az elmúlt hónapok eseményeinek csendes reflexiója: „Nagyon szerencsétlenek vagyunk, és nagyon sokat szenvedünk, nyilván főlegesen; az egyén szenvedései, érzések és keserves megismerések kínjai, s a tömegbe sodort ember rejtélyes erőfeszítései egyforma kínok. Az életet élni nagyon ritkán lehet, legtöbbször az egyetlen metódus az, hogy védekezünk ellene. [...]...minden megmaradt hitemmel, minden tudásommal, minden képességgemmel hiszem, hogy az élet minden feladata közül egyetlen egy van csak, amiért igazán érdemes élni: költőnek lenni az.”⁶²

4. A berlini és párizsi tudósító (1919–1928)

...mindenki „bevonult a rovatba” előbb-utóbb, s egy kissé mindenkire úgy néztem, mint akiből még cikkanyag lehet egy napon. Ez a szemlélet nem előkelő; de a gyakorlatban ez az újságírás... (Egy polgár vallomásai)⁶³

A napilap volt Márai korának legnépszerűbb információs eszköze, ezért az üzletpolitika megkívánta az olvasmányosság mellett a színvonalas újságírást is. Ebben az időben (nemre-rangra való tekintet nélkül) a kávéházba járó emberek újságot is olvastak. (A New York kávéház, vendégei kedvéért, több száz lapot járatott.) Jól jellemzi ezt a Buchmendel rövid, bécsi kávéházat leíró részlete: „...polgári hely, telezűfolva kisemberekkel, akik több újságot fogyasztanak, mint süteményt.”⁶⁴ Márai (és a hozzá hasonló alkotók) számára a kávéház az alkotás színhelye is, ahol minden bizonnyal sok tárcája és cikke született meg a több ezerből: a kávéház olyan környezet, ami „talajt” adott az íráshoz, elősegítette a másnapi, vonal alatti írások megszületését, nem beszélve a milió ihletadó, témát kínáló voltáról. Az író tárcáinak jó része (különösen 1936-ig) ugyanolyan csevegő hangú, mint amilyen egy kávéház hétköznapi élete; mindez német- és franciaországi éveit alatt alakult ki.

a) A német időszak cikkei (1919–1923)

Tény, hogy az előbb Németországban, majd Párizsban élő író számára az utazás, mint élmény, életeleme és írásai ihletője lesz: nem lakni megy egy városba, hanem megismerni – és elhagyni azt. Németországban elsősorban a vesztes háború utáni német lélek állapota, mélységei, válságai és magára találása érdekelte a fiatal Márait. Ez tökéletesen beleillett saját identitáskeresésébe és akkori írói elképzeléseibe, hiszen (említettük) először költőnek, majd elsősorban mindent feltárni és megértetni akaró újságírónak tartotta magát: „Az újságírás számomra – az első pillanattól, mihelyest elragadott – egyértelmű volt az idővel, amelyben élek, mely számomra személyhez kötött élmény, kitérni előle nem lehet, s minden egyformán fontos, érdekes, minden együtt és egyszerre, »közlésre érdemes«”.⁶⁵ Ez volt a már fiatalon is „újságba író” Márai ars poeticája, és ez volt a később sokszor csak „térfogat-

61 Egyedül Vagyunk, i. h.

62 Napló 1919. = Új Élet, 1919. 1. sz. 12.

63 Egy polgár vallomásai. Bp. 1935. 297.

64 Stefan Zweig: Könyves Mendel. = Menekülés a homályba. Bp. 1988. 388.

65 Egy polgár vallomásai II. Bp. 1935. 42.

ként” említett milió, melyben idő és tér, emberek és események, sorsok és személyiségek közösen határozzák meg a jelent és a jövőt.

Ekkori írásai színvonalát jelzi, hogy személye szinte teljesen ismeretlen volta ellenére a *Frankfurter Zeitung* több cikkét közli. Emellett megjelennek tárcái a *Prager Tagblatt*-ban, de ír a *Drache* című lipcsei avantgárd hetilapnak és a *Simplicissimus* című, Albert Langen által alapított müncheni satirikus lapnak is, továbbá szerzője a *Jugend*-nek. Idehaza egyidejűleg az *Ujságban*, a trianoni utódállamokban pedig a *Keleti Ujságban* (Kolozsvár), a *Kassai Naplóban*, a *Prágai Magyar Hírlapban* látnak napvilágot cikkei. Több, mint impozáns lista egy huszonéves szerzőtől.

Márai (Lipcse⁶⁶ és Frankfurt után) a weimari köztársaság Berlinjében élt, mely önmagában is a politikai instabilitás és megosztottság, a gazdasági káosz időszaka volt, ezért egy kitelepült könnyen élhetett át idegenséget; Rejtő Jenő a várost „az önmagából kívándorolt Európa új világa”-nak nevezte. A város aranykora idején (1924 után) Márai már Párizsban él, de így is rengeteg impulzust és élményt adott számára a kulturális sokszínűség, a koldusszegénység, sőt, a homoszexualitás által meghatározott főváros is. „A nemek pártokra szakadtak; előbb csak divat volt, később járvány a homoszexualitás. Óriási üzemek alakultak e szenvedélyek mesterséges csíráztatására” – írta önéletrészében.⁶⁷

Sokszor kávéházakba járva múltatta az időt (Berlinben legtöbbször a Romanisches, a Westend és a Nürnberg vendége volt), s meglehetősen sok náció képviselőjével hozta össze a sors. Ez is forrása németországi éveit „vadságának és zavarosságának”. *Texas* című írásában „fiatalemberhez illő”, Rejtő Jenő világára jellemző történetek sorát meséli el a berlini évekből. „Abban az időben minden este Hölderlint olvastam. Teljesen úgy éltem, mint egy fiatal költőhöz illik vesztett háború után, a berlini Oliver Platz környékén. Lépést se tettem Hölderlin nélkül. Este beültem az új bárba, tojásos konyakot ittam, és felolvastam a börtönviselt tulajdonosnak az örült költő himnuszait. Minden tojásos konyak után felolvastam egy himnuszt. [...] Leggyakrabban egy magas, félszemű, állítólag leszerelt kapitány érkezett egy különösen kifejtett farkaskutyával. Magázta a kutyát és udvariasan beszélt vele. [...] A kutyának légsőhurutja volt ebben az időben, s a kapitány szabályosan gyógykezelt. A kutya inhalált és fanyalogva itta a Selters-vizet. [...] Egy bőrkabátos, harmincéves, harmónikus ember minden este új vendégeket hozott magával. A bokszolót is ő hozta, valahonnan Neukölnből. A bokszoló középsúlyú volt és cérnavékony, nőies hangon, selypítve beszélt; a tulajdonos felesége nehézsúlyú volt és mély hangon beszélt: néhány hét múlva megszöktek.”⁶⁸

A németországi évek alatt nagyon sok olyan jellegű cikket jegyez, mely egy kíváncsi ifjú helyszíni tudósítása, oknyomozó riportja, ezért számol be sok bírósági perről (jelen van Hitler 1923-as perénél is!), extrém eseményről: kémleli, értelmezi a világot, mely körülveszi őt. *Német farsang* című, maskarába bújtatott, személyiség nélküli arcokat bemutató, egy kultúra válságát, vagy inkább végét sejtető írása⁶⁹ zárata ígéretes jövőt jósol szerzőjének: „Ha egy kultúra haldoklik, gyorsan papot hívat, s egy új vallásba temetkezik, vagy hátat fordít minden papos menekvésnek, s álarcosbálba kezd a konzulnak kinevezett lovak

66 Lipcsében az Institut für Zeitungskunde (Újságkutató/Sajtókutató Intézet) hallgatója lesz, mely 1909–1926 között működött. Az intézménnyel kapcsolatban szinte csak ironikusan nyilatkozik, ezt írja pl. Mihályi Ödönnek: „Tegnap este volt az első előadás – előzőleg bemutattak Geheimrat Büchernek, mint magyar fenomenét. Geheimrat Bücher egy ós Greis, s előadása annyiból állott, hogy maga elé helyezett két ólomszedést, és typhografiai műszavakkal elmagyarázta, hogy mi a szedés. Azt hiszem, valami szedő.” (PIM Kéziratár, V. 2293/179/29)

67 *Egy polgár vallomásai* II. Bp. 1935. 94.

68 *Texas*. = Kabala. Bp. 1936. 165–168.

69 *Kassai Napló*, 1922. márc. 1. 48. sz. 3–4.

körül. *Mi most ezt csináljuk a lovak körül.*” Egy apró jelenségből kiindulva von le általánosítható következtetéseket és mutat be mélyebb összefüggéseket, igyekszik mindig megragadni a pillanatot, a maga műz voltában; eközben utal az írásában vizsgált témán túl egy világszemléletre, az élethez való viszonyra is. Cikkei a jelen lenyomatai a jövő számára: mozaikok, melyekből összeállítható a világ haladásának iránya, tendenciája. *„Azt hiszem, titokban valamilyen »szenzációs riport«-ról álmodtam, melyet folytatásokban közölnek majd a lapok, s nincs különösebb tárgya, csak az élet. Másfél évtizede, hogy ezer és ezer cikkben iparkodom megírni ezt a riportot. Ma sem írok mást, ma sem óhajtok egyebet.”*⁷⁰

b) Jellegében más a párizsi fél évtized soktucat írása. *„Olyan primitív életoágy tört ki rajtam, mint egy négeren, aki büntetlenül és akadálytalanul közlekedhet egy fehér városban. Törtem a nyelvet, s ugyanakkor hetykén hadartam; ki törődött volna ebben az állapotban a rendhagyó ígék különöségeivel?”*⁷¹ Ezek a cikkek – mintha csak a hely lucidus szelleme hatna rá – könnyedebbek, nagyon sok írás foglalkozik a várossal és annak furcsaságaival, különlegességeivel, talán csak itt fellelhető jellegzetes figuráival, egyben közvetlen előkészítői hazai, újságírói fénykorának, melyben a megfigyelésen és következtetésen túl erőteljes hangsúlyt kap az általa fontosnak tartott értékekhez ragaszkodás és az irónia, mint „hordozó anyag”. Egyre markánsabbá formálódik publicisztikai stílusa, és ennek elsődleges jelentősége az lesz, hogy szinte népszerű újságíróként költözik haza. Milyen „ízek és színek” jelennek meg hírlapi írásaiban ebben az időszakban?

„Délután átmegyek a Boulevard St. Germainen, az Üdvohadseregnek a háza előtt, egyszerre látom, hogy egy úr megáll előttem, leveszi a cvikkerét, a hasát fogja és úgy nevet. Megfordulok, én is szeretnék nevetni. Vagy százötven ember masíroz az úttest közepén, kedélyes tempóban. Százötven kövér ember. Elöl ment egy, ez volt a legkövérebb, aztán hatos sorokban a többi kövér. Kérem a nevető urat, egy cingár, pápaszemes hivatalnokot:

– Kik ezek?

– Ezek a százkilósok klubjának tagjai. (...) Az elnök, aki elöl ment, borzasztóan kövér volt. Nevetett és fújt a kövér arcával, lehetett vagy százhusz kiló. Mögötte mentek az alelnök, a pénztáros és a felügyelőbizottság tagjai, ezek is voltak vagy száztizenöt kilósok. Aztán jöttek a rendes tagok, jól megtermett százkilósok, többnyire gallér nélkül a nagy tavaszi hőségben, lehetnek vagy százan. A legutolsó sorban hat éhenkórász ment, egészen soványak voltak, csak úgy lézengtek a többi mellett, nem hiszem, hogy ezek többet nyomtak kilencvenöt kilónál, talán éppen csak megütötték a százat. Azt hiszem, ezek csak levelező tagok voltak. Most már mindenki csak velük törődött, az emberek leugráltak a járdáról, és nevetve masíroztak velük. (...) A rue de Rennes felől nagy robajjal egy óriási teherautó kanyarodott a menet felé. Mikor a sofőr meglátta őket, ijedten félreugrott az óriási autóval. Menekült, félt, hogy elgázolják.”⁷²

Párizs, melyet egy nagy erdőhöz is hasonlított, amennyire táplálék és táptalaj a művész számára, annyira kitaszítottág az ember számára. *„A franciák, az igaziak, felfogadták az idegent és utálták. Ez az érzés mély volt, emberi és őszinte. Utálták az idegent, mert féltették barbár szokásaiktól a francia hagyományt, életformát, nyelvet, kultúrát, mert szükségük volt reá, mert a francia népesedési statisztika siralmas, mert kellett az idegen munkás, eladó, felügyelő. Csak az idegen szellemiség nem kellett”*⁷³ – írja évtizednyi távolságban ezekről az évekről. Párizs téma és ihletforrás, ugyanakkor a számkivettség és otthontalanság élményét adja Márainak. Mindaz, amit a franciák kizárólag önmagukat igénylő „szektarianizmusaként” él meg

70 Egy polgár vallomásai. Bp. 1935. 43.

71 Egy polgár vallomásai. Bp. 1934. 200–201.

72 A százkilósok klubja. = Az Ujság, 1925. máj. 1. 98. sz. 6.

73 A métèque odébbáll. = PH, 1938. máj. 8. 103. sz. 7.

a húszas években és a harmincas évek elején, a világ befogadó kitaszítottságává lesz. A szellemi zsongás és eseménydús élet, mely a francia fővárost jellemzi, írásainak, különösen publicisztikájának termékeny lehetőséget jelentettek. Ehhez társul még az, mellyel sokszor élt ezen évek alatt: ha kedve tartja (és lehetőségei megengedik). Olaszországba vagy Londonba kirándul, egyfajta élménygyűjtő, felfedező utakra. Erről az időszakról így ír Simányi Tibornak 1984. szeptember 16-án született levelében: „...akkortájt volt egy Ford T-kocsim (abban az időben inkább különtség volt, mint közlekedési eszköz), azzal jártuk a Riviérát. Az út legtöbbször Monte-Carlóban végződött, ahol elvesztettem maradék kevés pénzem, és aztán aggályosan kellett számolni a benzinkészlettel a visszaúton. A francia szellem, ízlés, irodalom tiszteletében nevelkedtem, és megbecsülésem a francia szellemi színvonalat illetően vén koromban sem változott; de meg kell mondom, a francia emberséggel soha nem tudtam szinkronizálni, és talán soha, sehol nem éreztem magam olyan idegennek, mint az években, mikor Párizsban éltünk.”⁷⁴

„Írni Párizsról valami rút csalás egy nagyszerű kedvessel szemben, akivel eltöltöd a napot s az éjszakát, hogy az egyedülült egy ellopott órájában följegyezd mámore szavait, sikolyait... Az irodalmár megbukik a város előtt; az ember lélegezni kezd. A világ örök, nagy élménye ő, fekete, sárga és fehér népek csodálatos Mekkája, ahol mindenki kényeztetett vendég. Nehéz beszélni róla, valami önző szemérem tiltja, hogy feltakard csodálatos teste titkait. És mégis: más, mint a legenda róla; másabb, csodálatosabb, egyszerűbb, tökéletesebb. Párizs egy nyárspolgári város.”⁷⁵

Számos helyet fedez fel, és kötődni kezd törzshellyé váló kávéházakhoz, kiskocsmákhoz. Ilyen színes és kultikus hely volt pl. a Dôme kávéház, mely jelentős „magyar forgalmat” bonyolított, a kialakult törzszakasztalok mellett itt sakkozott pl. Tihanyi Lajos Károlyi Mihállyal. Mindent meghallgat és megnéz.⁷⁶ Így jut el 1925-ben a spiritiszták világkongresszusára, ahol nem csupán a kiállítást tekinti meg és előadásokat hallgat, hanem készít egy interjút Conan Doyle-lal, Sherlock Holmes „atyjával”⁷⁷, de egy évvel korábban nyomon kíséri az olimpia eseményeinek alakulását is⁷⁸, vagy éppen meglátogatja Succit, az éhezőművészt, aki ráunva a koplalásra és begyűjtve a mutatóványáért járó összeget, abba hagyta az éhezést és a városból is elutazott.⁷⁹

Publicisztikájában megjelennek kora fontosabb történelmi személyiségei vagy (szintől függetlenül) a diktatúra természetének feltárása is.⁸⁰ Lányi Gyula grafológiai tanulmánya találóan vázolja fel az 1928-ban hazatért író portréját: „A legmagasabb műveltséggel bír: minden irányban tökéletes ismeretekkel rendelkezik. (...) Közvetlen keresetlenséggel juttatja kifejezésre gondolatait, így is nagy műveltsége biztosítja számára a legjobb stílust. A magyar nyelv klasszikus mestere.”⁸¹

74 Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989. Bp. 2003. 193.

75 Párizsi napló I. A város. = Kassai Napló, 1923. szept. 24. 216. sz. 9.

76 A Kassai Napló egyetlen külső munkatársának sem jelent meg annyi cikke, mint Márainak 1925-ig.

77 Ujság, 1925. szept. 15. 53. sz. 5–6.

78 Pl. Pillanatfelvételek az olimpiásról. I. = Az Ujság, 1924. jún. 3. 107. sz. 9.

79 Succit, a híres éhező. = Ujság, 1925. jan. 3. 2. sz. 6.

80 Mindez később múltba fordulás, értékszemléletéből következően nosztalgia és értékörzés lesz egyszerre; publicisztikája Pesti Hírlappal fémjelezhető időszaka, Kosztolányi helyén és követőjeként pedig az addiginál is letisztultabb, csiszoltabb nyelvezettel válik az életmű helyenként más jellegű, hangsúlyú és stílusú részévé.

81 Lányi Gyula grafológiai tanulmányai. Ki kicsoda? = Ujság, 1930. aug. 10. 181. sz. 16. A fentieket természetesen napi szerkesztőségi kapcsolat alapján is lejegyezhetette a szerző. Az elemzés érdekessége (személyes élmény vagy grafológiai elemzés alapján?), amit Márai egyéniségéről ír, s amelyet valószínűleg meglehetősen kevesen tapasztalhattak meg ebben a formában: „Nagyon sok emberrel

Nem csak előny lesz számára az a széles látókör, amit ezen évek alatt elsajátít és a légkör, amit magába szív. Írásai ablakot nyitottak a nagyvilágra olvasói számára, de egyes kritikusai hazatérése után néhány évvel kifejezetten negatívumként említik berlini és párizsi éveit. „Szakadatlanul a párizsi újságíró éveket emlegetni s minden dologgal szemben türelmetlen izgalomban lenni azon az alapon: – én Párizsban voltam, ott másképp van ez; ez itt és így balkáni dolog – higgye el: nem előkelő és nem természetes.”⁸² Ha az író cikkeinek tónusát ítélve tartalmaz is igazságot a megállapítás, mégis egyoldalú, hiszen hazaköltözése előtt ír a művészet fővárosáról is nem éppen hízogató hangú cikket. Ilyen pl. az amerikai reklám-szellemiségnek magát megadó Párizs rajza⁸³, vagy néhány évvel később *Egy utca elzúlik*⁸⁴ című publicisztikája: „A Champs Élysées volt Párizs: a diadalmas, a gazdag, a megközelíthetetlen. (...) Úgy zúllott el, hónapok alatt, mint egy mondén nő, akit kidob gazdag barátja. Ez a gazdag barát a külföld volt. A Champs Élysées ma egészen kicsiben dolgozik. Az óriási üvegfalak mögött, ahol nemrég az amerikai luxuskocsikat árulták, most nem árulnak semmit. Az egyik ilyen helyiségben egyfrankos vásári játékot játszanak, miniatűr autók versenyeznek gombnyomásra, aki ötször nyer, kap egy hamutálcát.”

Lényegében e külföldön töltött (különösen a párizsi) évek termésének kiváló gyűjteménye első publicisztikai kötete. Az igényesség, a megformáltság, a nyomorában is részvételtjes humorral ábrázolt ember bemutatása jellemzi *Műsoron kívül*⁸⁵ címen, 1931-ben kötetbe gyűjtött írásait, az *Ujságban* azonos című rovatából kiválogatott tárcáit.⁸⁶ Így nyilatkozott Párizsban a megjelenésre váró kötetéről: „Tíz év alatt megjelent hírlapcikkeimből válogattunk ki valami ötvenet. Kedves lesz nekem ez a könyv, mert végiglátom benne fiatalkorom minden relációját.”⁸⁷

A kötetben az író szemüvegén keresztül megismert világ rendkívül változatos: embe-
reket, az élet rejtett és feltárt titkait kutatja, iróniával, együttérzéssel, kíváncsisággal és nem kevés morbiditással. Témává teszi a halált okozó kezeket, felfedezi a sajátjával való hasonlóságot (*A gyilkos kezei*), az emlékek árján utazik, amikor felidézi lipcsei újságírói tanulmányainak komikus kalandját (*Akadémia*) vagy a *Kihalt temető* sírjai között előképét adja néhány évvel későbbi regénye legfontosabb múltbeli szereplőinek, s a bulvárhírekre éhes újságíró mutatkozik meg benne a düsseldorfi rém kapcsán lejegyzett gondolatokban (*A kéjgyilkos portréjához*). Csak e kötet írásait fellapozva is egy minden témát spiritualizáló, emlékekben és játékoságban alkotó író portréja bontakozik ki. Említett *Kihalt temető* című írásában sziporkázó, a morbiditásig szellemes hangot üt meg, mely egy ötleteiben, alkotói ereje teljében lévő író mutat: „Nem is kétséges, hogy az örökkévalóság egy párás melegre fűtött üvegház, ahol a lelkek legkönnyebb ruhájukban járhatnak, a meghülés veszélye nélkül. Nincs is halottam itt, csak potyázok. Halotti a csend. Sehol egy lélek, ez már a halál. Ezeknek a halottaknak nincsen semmi jövőjük, aki itt fekszik, az el van temetve. Más, ha valaki besodródik egy jól menő, friss, nagyüzemű temetőbe, ahol minden pillanatban észrevehetik idegenek, bámulhatják nevét, irigyelhetik sírkövét, esetleg idegen kezek kegyelettel virágot szórnak a sírra, ami tudvalevően a

érintkezik, akiknek nagy része nemcsak érdekből keresi a vele való érintkezést, hanem szeretetre méltó egyéniségének varázsa vonzza őket.”

82 Tamás László: *Levél egy díszkeresztényhez*. = Magyar Kultúra, 1934. febr. 15. 4. sz. 165.

83 *Amerika Párizs felett*. = Ujság, 1928. febr. 26. 47. sz. 5–6.

84 Ujság, 1933. szept. 6. 202. sz. 4.

85 *Műsoron kívül*. Bp. 1931. Pantheon. 263 p.

86 Az évek során kétszáznál több írása jelent meg e rovatban.

87 Prágai Magyar Hírlap, 1931. ápr. 5. 79. sz. 21.

halottak legnagyobb öröme. Itt persze várhat a halott, az utolsó ítélet napjáig. Várhat, amíg fekete lesz, amíg por és hamu lesz, itt várhat a harsonára, ha közben meg nem siketül.”⁸⁸

Komlós Aladár kötetkritikája a még „szlovenszkói” időkből ismert Máraiból indul ki, és kellemes meglepetésének ad hangot: „...a legtöbb cikk már új Márait is mutat. Egy jókedvű Márait. Az egykori felhők eloszoltak, a »zendülő« megérett s most játszik. Azelőtt a kerítésen kívülről nézte az embereket, vicsorgatta rájuk a fogát s nem akart közjük állni, lassan mégis hozzájuk került, maga sem vette észre, hogyan. Most már csak csipkedi őket s enyhe, barátságos utálattal enyeleg velök. Azelőtt a teremtés koronájának érezte magát, akinek jussa van hozzá, hogy tiszta és teljes életet éljen, most beéri vele, ha el-elmulat a világ fölött.”⁸⁹ A csipkelődés később is megmarad, s kétségtelenül a színvonal is, de az említett jókedv nem túl sokáig tart.

Külön vizsgálat tárgyává lehetne tenni publicisztikája poétikai kérdéseit, ugyanis előszeretettel ír átmeneti műfajú cikkeket. Maga is alkalmazza műveire a tárcanovella megjelölést (*Medvetánc*), a prózai epigrammát (*A négy évszak, Ég és föld*). Napilapban megjelent írásai sokszor egyesítik magukban a tárca, a glossza, a kroki stb. jellegzetességeit, mert ez adja tolla alá a legmegfelelőbb kifejezési formát, ebben tud szellemesen könnyed és egzisztenciálisan fajsúlyos lenni – olvasóit pedig elvarázsolni „az olvasólenyűgözés maximumával”, ahogyan Fábry Zoltán fogalmazott.⁹⁰ Néha megelégszik azzal is, hogy csak egy jellemvonást vagy helyzetet mutat be merész asszociációkkal, emelkedetten, vagy éppen részvétellel telve. Mintha csak megfogadta volna Acsádi Ignác szellemes mondását, kihasználta mindazt az adottságot, ami a műfaj lehetőségeiben rejtett: „A modern tárca egy nagy szalon, melyben minden nap más valaki viszi a szót, melyben a komoly tudós, a kérlelhetetlen kritikus, a könnyed causeur⁹¹ és a kedélyes humorista találkoznak egymással.”⁹² S idézzük még Speidl Károlyt ugyanerről: „A tárca? Egy napi halhatatlanság.”⁹³

A nagy elődök nyomába lépve a kritika is hamar elismeri a publicista Márai erényeit, miközben bírálja is őt: „...tartja azt a színvonalat, amit Ignotus, Kosztolányi és mások a magyar újságírásban jelentettek. Egy művelt fej és érzékeny idegű költő élményeit építi bele cikkeibe. Nemzedékének egyik legbravúrosabb stilisztája. Stílusa az, amivel máris hatott: ez a hanyagnak látszó, de tökéletes eleganciájú, a mondatokat lazán mellérendelő, rendkívül megolajozott stílus, amelyben a gúnyos és fölényes kijelentések közül néha meglepetésszerűen csap ki egy-egy mélyről jövő, forró és ritka fényű mondat” – írja róla Komlós Aladár első gyűjteményes publicisztikai kötete, a *Műsoron kívül* kapcsán.⁹⁴

Újságírói aranykora: az Újság (1924/1928–1936)

„Az utolsó esztendőök zavaros eseményeinek legélesebb szemű krónikása Márai Sándor. A háború utáni kor viharában fejtetőre állított emberiség életéből halássza ki biztos kézzel, megvesztegethetetlenül tiszta ítélettel az ember és társadalom ezernyi apró bűneinek, botlásainak legjellemzőbbjeit.”⁹⁵ Ilyennek látta az újságíró Márait a korabeli kritika; ekkor már nemcsak olvasott

88 *Műsoron kívül*. Bp. 1931. 222–223.

89 Komlós Aladár: *Műsoron kívül. Márai Sándor regénye*. = Nyugat, 1931. jún. 16. 12. sz. 831.

90 Fábry Zoltán: *Író és osztályharc*. = Korparancs. Bratislava. 1969. 84–85.

91 *causeur* (fr.): jó társalgó

92 Idézi Lovrich Gizella: *A tárca a magyar irodalomban*. Bp. 1937. 4.

93 Lovrich i. h.

94 Komlós Aladár, i. m. 832.

95 D. L. [Dormándi László]: *Hogy született a Képeskönyv?* = *Literatura*, 1932. jan. 333.

publicistának számít, de valódi írói életformát is él: „Szerzetesi életet élek a magam módja szerint. Pontos napirendem van. Minden reggel van 3 órám, amikor olvasok. Mindent elolvasok. Minden reggel van időm, hogy írjak. Könyvet. Ilyenkor nem vagyok újságíró. [...] Ha megalázó módon kell pénzt keresnem, akkor munkaképtelen vagyok. Ezért nem írok színházaknak. [...] Nem az eseményt írtam meg, hanem azt, amit bennem mindenkor kiváltott.”⁹⁶

Az érett publicistáról írja Ligeti Ernő: „Márai kitűnő megfigyelő, azaz észrevesz olyan halk részleteket, füle felfog olyan fél és negyedhangokat, amelyek más íróknak elkerülik a figyelmét. Lehet viszont, hogy – szándékosan vagy szándékolatlanul – figyelmen kívül hagy olyan tüneteket, amelyeket más írók legelső sorban tartanak lényegesnek. Márainak látása azonban minden más írótól különbözik és mi ezzel tisztában vagyunk írásai legelső sorainál, amelybe beleolvassunk. Különleges légkör, különleges világ, különleges emberek...”⁹⁷

Külföldről való hazatérése szükségszerű: magyar író akar lenni teljes egészében. Bálint Jenő visszatekintő kérdésére („Miket írt?”) ezt feleli 1933-ban: „Aktualitásokat. Caillaux beszélt, erről írtam. Ötven sort. Lindbergh megjött, erről is írtam. Sohasem riportot. Nem az eseményt írtam meg, hanem azt, amit bennem mindenkor kiváltott. Ezt vakon csináltam. Egy napon kezdtem öntudatosan írni. Ettől a perctől kezdve nem bírtam a német sajtóban egyetlen írást sem elhelyezni. Ekkor kezdtem magyarul írni. Rájöttem arra, hogy másképp, mint az anyanyelvén, író nem írhat... Ezért jöttem haza.”⁹⁸

Legtermékenyebb írói korszaka a 30-as évekre esik. Ekkorra tárcaíróként karakteres egyéni látásmód és életábrázolás, az ironia panaceaszerű alkalmazása és a magyar nyelv mesteri fokú használata jellemzi. Lapjában számtalan műfajban csillogtatja meg érzékenységét, tudását, és nem különösebben válogat a megírt témák között sem: hajlékony stílusa és aktualizáló mondanivalója bármit ad tolla alá, hihetetlen felkészültségről és érettségről ad tanúbizonyságot.

E tengernyi publicisztika⁹⁹ Márai többféle arcát mutatja. „Minél kurtábbra fogja mondanivalóit, annál zseniálisabb. Egy lírai ötlet gyors fölvilágása indítja meg benne az alkotás villanó áramát, és mire a második újsághasáb végére ért, az áramkör már be is zárul. Impresszionista, akinek gyorsan, azonmód, a perc hevében kell dolgoznia, olyan író, aki »az újságírás látában« dolgozik. Márai legkiválóbb műfaja valóban az a naponként jelentkező újságcikk, amelyben az életnek egy piciny és jelentéktelen tünetét forgatja meg minden oldalról, fotomontázszerűen, a képek huszonnégy pillanatnyi fölvetelében, egy hajlékony hegedűjáték minden fekvésében.”¹⁰⁰ E sokféle arc közül villantunk fel néhányat, mindössze érzékeltetni akarván az említett sokszínűséget. Elsőként az ironizáló, álfreudista író portréját, aki szinte csevegő stílusban oktatja olvasóit.

„Az iszákos európai ember elcsodálkozva kérde, hogyan lehetséges, hogy a gazdag, polgárainak magas életstandardot juttató puritánhírű, s nem utolsósorban szárazba tett Amerikának ilyen megdöbbentően magas a bűnözési statisztikája? Eddig csak azt hallottuk, hogy az alkohol ronszol és bűnbe visz. Tegyük fel, hogy ez igaz; de Amerika, mióta nem iszik alkoholt, pontosan még egyszer olyan szorgalmasan bűnözik, mint mikor nap nap mellett leszopta magát. (...) Az ember beleszomjazik, ha elgondolja és után érzi azt a szomjúságot, amely tagadhatatlanul kínozza a prohibíció első idejében az amerikai polgárt – én akkoriban Berlinben bámulgattam ezt a szomjúságot, a prohibíció első hónapjait követő időkből – bámultam és csodálkoztam, ahogy a jenkik Hamburgból

96 Bálint Jenő: *Márai Sándor*. = A Reggel, 1933. máj. 29. 22. sz. 12.

97 Ligeti Ernő: *Márai Sándor*. = Páosztortűz, 1938. febr., 2. sz. 86.

98 Bálint Jenő i. m.

99 Az *Újságban* évek során 1650 cikke jelent meg...

100 Ligeti Ernő i. m. 87.

már részegen érkeztek meg, s részegen maradtak Hamburgig, mikor megint hajóra szálltak. (...) ...emlékszem egy George nevű emberre a Montparnasse-on, aki meseíró volt Észak-Amerikában, s három évig nem tudott Párizsból hazautazni, mert nem akadt közben egyetlen józan napja, már a reggelinél berúgott s csendesen ivott tovább, míg ágyba nem feküdt. (...) Senki nem iszik magáért az italért (...) hanem tudat alatt keres orvosságot egy sérülésre, amely valahol, valamikor, esetleg nagyon régen, igen gyakran már gyermekkorában érte lényét és egzisztenciáját. (...) ...egy amerikai illusztrált újságban láttam Mrs. Maude Wilson arcképét, aki baltával apróra vagdosta annak a vendéglőnek a berendezését, ahol férjének, Mr. Wilsonnak titokban alkoholt adtak. A városi elöljáróság ezért a hőstettért nyilvánosan virágkosarat nyújtott át a prohibíció amazonjának. A fényképen ott állanak mind: Mrs. Maude Wilson, egy pápaszemes rézkégyő, aki mellett Mr. Wilsonnak feltétlenül reá kellett kapnia az alkoholra... (...) Mikor ezt a képet láttam, rögtön elöntött a méreg, kárörvendve szaladtam a legközelebbi kocsmába, s bosszúból éhomra megittam egy egész liter bort, mert nekem is vannak sérüléseim.¹⁰¹

1929-ben indítja el Kaczér Vilmos *A Toll* című, 1938-ig megjelenő irodalmi-közéleti folyóiratot, mely urbánus-liberális szellemben, és sokszor radikális hangnemű cikkeiben fejtette ki véleményét. Máraival együtt munkatársa volt Karinthy, Kosztolányi, József Attila, és legalább annyira a *Nyugat* mellett, mint annak ellenében működött. Írónk itt megjelent írásai szinte csak vitázó hangneműek, legyen szó az írástudókról¹⁰², a Baumgarten-díjról¹⁰³, vagy éppen a hatalmas port kavaró Ady-vitáról, melyet a lapban Kosztolányi indított el vitáiratóval (az Ady személye körül kialakult kultusz mellett annak versírói tehetségét is kétségbe vont!), s amelyhez Márai utóbbi véleménye mellett (túlságosan erősen) érvelve kapcsolódott. „Személye nem izgatott, lénye visszásságai nem ingereltek, számomra Ady soha nem volt más, mint nyolc kötet vers. Számomra Ady nem »Ady« volt, hanem »csak« költészet, — versek, papírra nyomtatva, könyvbe fűzve, melyek minden külső segítség nélkül állanak és buknak, s nem voltam kritikusa, pályatársa, »csak« olvasója. (...) Kosztolányi Dezső cikkét elsősorú kritikai írásműnek tartom, és mindenben egyetértek vele.”¹⁰⁴ E lapban olvasható írásai jól példázzák az itthon helyét kereső, és azt részben megtaláló publicista helyzetét: a vitatkozó, ironikus és cinikus hangvételű, mindenről véleményt alkotó szerzőt, aki akkor sem hallgat, ha ezt megtehetné. Úgy érzi, mindenhez köze van, minden érinti őt, és ezekhez releváns módon tud hozzászólni. Ha összegyűjtenénk e lapban megjelent írásait, antológiája lehetne az író 1936-ig tartó *Ujság*-korszakának, a vitatkozó, szellemes és tekintélyeket nem tisztelő szerzőjének.

Időnként nagyon kemény kritikát vált ki egy-egy írása, különösen bűnesetekkel foglalkozó cikkei. Ezek közül említjük *Déneske* című írását.¹⁰⁵ Ebben az anyagát meggyilkoló diák kapcsán elmélkedik: Zemplén Géza műegyetemi tanár első feleségét ölte meg a kamasz fiú. Mit ír a tárgyaláson jelenlévő Márai a tragédia kapcsán? „A fiú zökkenők nélkül ad elő, felkészülten, dadogás nélkül, mint a jó diák a vizsgán. Ez *Déneske* nagy vizsgája. Anyagyilkosságból felel, tiszta egyesre. (...) Mikor ez általános, utolsó szavak után, rövid időre elhagyja *Déneske* a termet, csaknem hálásan nézünk a tizenöt éves anyagyilkosra, mert a reménynek valamilyen szikráját csillogtatta meg előttünk e sűrű homályban: azt, hogy – az ő véleménye szerint is, mégis – érdemes élni. (...) De miért is ne ölte volna meg a »dögöt«? Az anyát becéztek így a műegyetemi tanár otthonában, amelynek küszöbét *Déneske* tizenhárom éves korában lépte át

101 *Erkölc és prohibíció.* = *Ujság*, 1929. máj. 1. 98. sz. 7.

102 pl. *Ad vocem ember.* = *A Toll*, 1929. jún. 2. 7. sz. 23–25.

103 *A Toll*, 1930. jan. 24. 40. sz. 4–7.

104 *Az olvasó nevében.* = *A Toll*, 1929. júl. 28. 15. sz. 7., 8.

105 *Ujság*, 1933. dec. 17. 286. sz. 5.

először. Ebédközi, kedélyes diskurzusokban ez az anya neve, így beszél róla mindenki, a műgyetemi tanár is: »Anyád, a dög.« [A bíró] Amit így összekapar a sötétből, az ennyi: Az anya elmebeteg volt, túl a beszámíthatóság határán. A fiú végrehajtotta az ítéletet a »dög«-ön. Az egyetemi tanár apa ezen a rettenetes vizsgán megbukott. Nem tudok rá példát, hogy egy »magyar úriember« elvált feleségét fia előtt rendszeresen »dög«-nek nevezze; akár megcsalta az asszony, akár nem csalta meg. A bíró, hivatalból és kinjában, kénytelen lesz ítélni. De kinek van itt kedve még ítélni?¹⁰⁶

Márai moralizáló hangneme nem váltott ki osztatlan sikert. Gaál Gábor szerint Márai, a finom úr „unja ezeket a tragédiákat (...) Megszokta, hogy az embereket egyre-másra verik agyon. (...) Egy magyar író ír így, sőt egy kitűnően író magyar író.” S még hozzátesszi: „Ezek a kivételes esetek, amikor a sajtónak nem lehet becsvágya se részletesen, se alaposan informálnak lenni.”¹⁰⁷ Márai sem a bulvár újságíró kējérzetével ír a tragédiáról, ő sem az intimitásokat is feltáró tárgyalás információi miatt, hanem erkölcsi szempontból véli ítékezés tekintetében reménytelennek az ügyet és szereplőit. Évekkel később szellemesen fogalmazza meg kívánalmát önmagával és újságíró társaival, a komolyan vehető újságírással szemben: „Minden, amit kérünk, egy kis méltóság, tárgyilagosság, tartózkodás. Égető szükségünk van rá. A vérbeli újságírást talán mégsem az jellemzi, hogy csöpög a vértől.”¹⁰⁸

Írásai (és bizonyos megszorításokkal személyisége is) prófétai jelleget hordoznak, mely (újságcikkeiben legalábbis) inkább egy intuitív-intellektuális alkátú, tehetséges és (alkata, tartása és tartózkodása miatt furcsa ezt leírni) empatikus író meglátásai. Erre példák sorát találhatjuk: cikkeihez mérve évekkel később válik látható valósággá a Szovjetunió diktatórikus szerepe a „kis népek” életében, az Európai Egyesült Államok létrejötte, vagy személyes életében a halállal, s különösen az öngyilkossággal kapcsolatban leírt sorai, melyek önbeteljesítővé váltak. Évtizedekkel később kísértetiesen idézi a való élet *Az öngyilkos* című írásai sorait¹⁰⁹, melyben morbid pontossággal írja le az önpusztításra készülő ember belső lelkiállapotát. A több mint fél évszázaddal korábbi sorok saját életében, illetve halálában is kulcsszerepet kaptak: „...fejem, az az én rizikóm, a fegyver csövét, rézsútosan fölfelé irányítva be kell illesztenem a szájuéregbe, úgy, hogy a pisztoly nyílása a szájpadlást érintse, a golyó azonnal átüti ezt a szájpadlást, az orrcsont mögött felszalad az agyvelőbe, a két szem között üget, mindenfelé roncsool, egy centiméteres sikátort vág magának agyamban, s ha marad elég ereje még, befejezésül átüti a koponyafalat. Mindez visszavonhatatlan, egyszeri. S mindez velem történik, szájpadlásommal, orrommal, agyvelőmmel, legénebb énemmel, s minden konzekvenciával. Nem lehet utána bágyadt mosollyal lábadozni a fehér ágyban, nem lehet vitatkozni, hogy kinek volt igaza. Aki szájba lövi magát, az meghal. Aki mellbe lövi magát, az legjobb esetben szeretne meghalni.”

Profetikus vonása kapcsán említjük még az életmű második felét döntően meghatározó jegyet, az emigrációt. *Emigránsok* című, 1932-ben született cikke¹¹⁰ saját, későbbi sorsának tökéletes leírását adja: „*Elmegy a kávéházba – minden emigráns elmegy naponta egyszer a kávéházba –, s a lapokban érdektelen, idegen híreket olvas, mert az emigráció krízisében szenvedőnek minden érdektelen, ami nem a közvetlen otthonra vonatkozik; (...) a valóságban mindez nem érdekli, s a krízis csak akkor enyhül egy pillanatra, ha a Temps-ben kétsoros hírre*

106 Az író nyilván azért is helyezkedik erre az álláspontra, mert ott ült a tárgyaláson, ahol hallhatta a megcsalt férj nem túl emelkedett kifakadását: „Az állatok között nincs ilyen aljas dög...” (Ujság, 1933. dec. 16. 285. sz. 3.)

107 Gaál Gábor: *Íráskészség és lelkiismeret*. = Korunk, 1934. febr., 2. sz. 162.

108 *Músonon kívüül*. = Ujság, 1936. márc. 19. 66. sz. 5.

109 *Músonon kívüül*. Bp. 1931. 62.

110 Ujság, 1932. júl. 6. 148. sz. 4.

bukkan az emigráns, mely számot ad valamilyen eseményről szülővárosában, hogy bedúlt egy ház, vagy elsikkasztottak kétszázézet egy bankban, vagy felállítottak egy új szobrot odahaza.”

Cikkei páratlan nyelvi kultúráról és szellemi igényességről tesznek tanúbizonyságot: aforisztikus mondatai és verdiktjei, finomra csiszolt és képszerű megfogalmazásai élménnyé teszik az egyébként gyorsan avuló műfajú írásokat azzal az ígérettel, hogy a „csoda” naponta megismételhető. E sziporkázó, helyenként túl könnyednek ítélt Márai-zsurnalisztika kapcsán írja Cs. Szabó László 1933. november 6-án keltezett, Gál Istvánnak írott levelében, hogy „Márait féltem egy kicsit, utóbbi időben úgy látszik, Nádas Sándor, s a Pesti Futár lett az eszménye”.¹¹¹

Az állóképszerű bemutatás mellett az élőkép, az ellesett pillanat ihlete, az elszalaszthatatlan titok rögzítése is jellemzi őt. Az élményzsákmányolás a kor színvonalas újságírójának, de Márainak mindenképpen alaptulajdonsága volt: „Arról azonban szentül meg voltunk győződve, ami ma is igazság s igazság is marad a világ végeztéig, hogy a jó lap nem a szerkesztőségben készül s nem hivatalos órák (hát ez milyen csodabogár?!) alatt. Megverte a Teremtő azt az újságot, amely hivatalos órák betartását követeli az újságírótól, amely négy fal közé kívánja szoritani az újságírókat. Ha munkájának természete odaköti a szerkesztőség asztalához, ott marad, de ha nem, akkor az övé a világ. Igazi szabadság, kimondom nyíltan, fegyelmetlenség az újságíró éltető eleme.”¹¹²

Cikkeit időnként kötetbe gyűjti, ezek sorában újabb darab a *Bolhapiac*.¹¹³ Szenvedélyesen érdeklí az ember, mint személyiség, portré, alkat és önarckép. Utóbbi többnyire ironikus, az olvasóra és önmagára is kacsintó. Gondoljunk csak a *Ronda nő, kalapban* e két mondatára: „Mikor pillantása arcomon pihent, könnyű csodálkozást vettem észre szemében, mintha megütődne, milyen emberfeletti ronda vagyok. Aztán – diszkrétan – elfordította fejét.”¹¹⁴ A panoptikum különösen alkalmas az ember bemutatására, tanulmányozására, ennek példája e kötetből *Az ember* című írás. A válogatás életképei is panoptikumszerűek, s ezzel az író egyik kedves témáját indítja el.¹¹⁵ De előkerül már a korábbiakban is (a londoni panoptikumban elkészült az írók terme¹¹⁶, és a későbbiekben is *A négy évszak*, az *Ég és föld* miniportréiban, az 1942-es ilyen című írásban (Petőfi, Villon, Arany, Kosztolányi, Shakespeare alakját felvillantva¹¹⁷) vagy az *Ihlet és nemzedék* kiválasztott személyeinek bemutatásában.

Barabás Gyula azt írja a kötetéről: „...ezekben az írásokban is nem az a lényeg, amiről szól, hanem amit mögötte érez az ember. Márai úgy mutatja, érzékelteti mindezt, ahogyan most, különösen nálunk, ilyen bátran, ilyen egyszerűen és ilyen egyénien nemes veretű művészettel csak ő tudja.”¹¹⁸

Túllép a zsurnaliszta jól értesültségen, előnyben részesíti az egyedi hangnemű, ironikus részvétet és együtt gondolkodást. A hétköznapokban a tragédiák mellett az élet humoros oldalát is szereti bemutatni: „Nem akarom az urak kedvét elrontani, csak szerényen figyelmeztetem őket, hogy a nőekkel ezen a tavaszon baj van. Általában baj van a nőekkel, tekintet

111 Cs. Szabó László és Gál István levelezése 1933–1982. Bp. 2012. Argumentum. 21.

112 Herboly Ferenc: *Harminkét esztendő*. Visszaemlékezések. Košice–Kassa. 1923. 25.

113 *Bolhapiac*. Bp. 1934. Pantheon. 271 p.

114 *Bolhapiac*. Bp. 1934. 43.

115 Ennek jellegzetességeit tárgyalja e kötet kapcsán: Tóth Csilla: *A szöveg mint tárgy*. = Forrás, 2011. jan. 1. sz. 94–107.

116 *Panoptikum*. = Ujság, 1928. aug. 2. 174. sz. 6.

117 Budapesti Szemle, 1942. febr. 105–114.

118 Nszava, 1934. dec. 16. 283. sz. 20. p.

nélkül az évszakokra; de elég futó pillantást vetni a napi anyagra, s a felületes szemlélő is kénytelen elismerni az idej tavasz veszélyességét. Kis, de illatos csokor a napi anyagból: előkelő társadalmi állású úr fiatal hölgy látogatását fogadja magánlakásában, nyájasan elbeszélget a fiatal hölgygel az új színdarabokról, a prosperitásról, a természet és a zene nemesítő hatásáról, s amiről általában az ember hölgylátogatókkal magánlakásában diskurálni szokott: a házigazda átmegegyezik egy pillanatra a szomszéd szobába, s mire visszatér, hölgylátogatója kiugrott az ablakon, s összezúzott, meztelen testtel hever a járdán... Bocsássanak meg, de ilyen tapintatlanságra igazán csak nő képes. Soha nem hallottam még, hogy előkelő úr meztelenül kiugrott volna egy hölgy lakásának ablakán. Ha valaki vendégségben van, tartsa be a formákat, először is ne vetközzön le idegen helyen meztelenre – a derült időjárás nem mentség –, de ha szeszélyből, önfeledtségből le is vetkőzik, semmi esetre se ugorjon ki az ablakon. A férfiak és nők társas érintkezése bizonyos megegyezésekre épült fel, s e megegyezések összegének neve a civilizáció. Ha elő is fordul néha, szóróányosan, hogy egy hölgy levetkőzik egy idegen úr lakásán – tavaly nyáron hallottam ilyen esetet –, megengedhetetlen és felháborító, ha ilyen állapotban kiugrál az ablakon. Rendes nő nem jár fel idegen urak lakására, illetve és pontosabban, talán feljár néha, de nem ugrál.”¹¹⁹

Márai nem mindig kérdésekre akar felelni cikkeivel, jóllehet a nevelő-tanító szándékú publicisztika nem áll tőle távol, mégis inkább arra akarja rábírn olvasóit, hogy kérdezzenek, mert a kérdező ember kutató ember is, aki hiszi, hogy létezik a kérdésre válasz, s az ebből fakadó „nyugtalanság” az élet egyik legfontosabb mozgatója, lényegében a fejlődés záloga.¹²⁰ A kérdésfeltevés „kényszerét” szolgálja a Márai-publicisztika ironizáló hangvétele is, hiszen annak hol távolító, hol ellentétet felhasználó eszköztára kiválóan alkalmas erre: a kinevethető jelenség mindig közelebb is kerül az emberhez, mert saját arcvonásait felismerve benne önmagára lát, ami persze újabb kérdésfeltevéshez vezet.

Mintegy az Ujság-korszak lezárásaként jelent meg 1936-ban a *Kabala*, jó néhány évig utolsó publicisztikai gyűjteménye.¹²¹ Az *Ólomöntésben* a mulandóságról ír szinte költői nyelven, s összeköti a vágyak elmúlásával, negatív irányú átalakulásával, közönségszebbé válásával: „Régebben dupla fedelű aranyórát kívántak az emberek, ezerholdas birtokot, s a tetejébe jó egészséget nyolcvan évig, százezer forintot, kedves és tehetséges unokákat s közéleti tisztiségeket, amelyekért remuneráció is jár. Abrándjaink ma negatívak. Ne mondják fel állásunkat, ne csökkentsék fizetésünket... [...] Lefelőllicitálunk. Nincs képzelőerőnk többé. [...] A világ asztala terítve van; nem a készlet fogyott el, csak vágyaink satnyultak.”¹²²

A kötet másik írásában így oktat ki egy kezdő író: „Ön csak úgy leírja, nagyszabásúan, hogy »gyilkos«, vagy »kártérítési igény«, vagy »Marekné«, s azt hiszi, mindez következmények nélkül marad? Kérem, dobja el irtózoa tollát, mint az éles kést, amely az avatott kézben gyógyít, de a gyakorlatlan kezdő csak gyilkolni tud vele. Írja le büntetésből, százszor egymásután a huszonnégy betűt, a hozzátartozó változatokkal, s talán megismeri természetüket. Ne kezdje ön rögtön ott, hogy »Jócsi bejött a szobába és gúnyosan felkacagott«. Kezdje az abc-nél, alázatosan, mint a középkorban a kódexíró barátok. Nézze meg az ember!”¹²³ E kötete az egyik legjobb példa arra, hogy az ironia szó eredeti jelentésének megfelelően (színlelt szerénykedés, tudatlanságot színlelő kérdegetés) a vérbeli újságíró Márai ebben a „tartományban” érzi leginkább otthon magát, s ezekben a „huszonnégy órás írásokban” is képes írói erényei mellett ere-

119 *Óvás*. = Ujság, 1934. ápr. 12. 81. sz. 4.

120 Az író által sokat szidott „tömegember” ezért nem lehet számára sohasem szalonképes, mert megelégszik a készen kapott válaszokkal – már ha egyáltalán kérdez valamit.

121 *Kabala*. Bp. 1936. Révai. 285 p.

122 *Kabala*. 63–64.

123 *Levél a kezdőhöz*. = *Kabala*. Bp. 1936. 82.

detit, szellemeset és tanulságosat felmutatni, miközben folyamatosan játszik szöveggel, témával és az olvasóval egyaránt. E játékoság része az is, hogy különböző jelentéstartományokat ötvöz, meglepő asszociációkat keltve az olvasóban.

Mindez élményt, izgalmat, élvezetet jelent számára, ezért írja publicista vallomásként is értékelhető írásában: „Szeretem ezt az idegállapotot, szeretem a pillanatot, mikor úgy érzem, meg tudtam ragadni a múlt időből valamit. Szenvedély ez, s mint minden szenvedély, ösztönös odaadást követel híveitől és megszállottjaitól. Az újságírónak nincsenek »műhelytitkai«. Közismert tény, hogy mindegyik szegény, s valamennyinek, állandóan, nikotinmérgezése van. Az olvasó nem tudja, hogy egy-egy kis cikk inkubációs ideje néha több hónap; átfutja a lapban a sorokat, mosolyog vagy bosszankodik, s aztán elhajítja az újságpéldányt.”¹²⁴

A politikai gondolkodásmódú elemzők kifejezetten rossz szemmel nézik Márai ténykedését az *Ujságnál*, s ami viszont szinte hitelesíti ténykedését, az a mindkét oldalról érkező elégedetlenkedés személyével és írásaival kapcsolatban. Mindenkitől való kívülről való fölényes tónust ad írásainak, s ez a tévedhetetlenség merevségével ruhazza őt fel, azt a látszatot keltve, hogy a szerző mindenkitől különböző, mindenki felett álló igazsággal bír. Különös, de ezt az érzetet erősíti választékos, könnyed és szellemes stílusa is, mely bírálói számára mindig nehezebbé tette e cikkek negatív megítélését. (A pozitívabb megállapításokat tartalmazó kritikák az említettekén kívül általában az ember személyiségét kutató-elemző, empátiás írókat dicsérik, aki humanista magatartásával közelebb visz az egymással való megértőbb hozzáálláshoz, mert az emberi mivolt mindannyiunk közös sorsa.)

Megállapításai hol prófétaik, hol ítéletszerűek, melyeket kétségtelenül, sokszor csak a szellemesség menti éles szemű bírái előtt. Jobboldalról jellegzetes megnyilvánulása a már idézett Tamás László indulatos cikke.¹²⁵ Tamás általánosságban bírálja őt („...higgye el: nincs könnyebb dolog, mint mindennel szemben olyan nézőpontot találni, amelyből az lekicsinyelhető.”¹²⁶), de a cikk irányzatosságát tekintve ezután következik a „lényeg.” A *Nyugatban* folytatásokban közölt műrészletek (*Egy polgár vallomásai*) kapcsán írja a következőket: „Most még csak annál a szlovenszói városnál tart a rajz, ahonnan Ön való; még nem érkezett el azokhoz a csatornákhöz, amelyek Önt – berlini, párizsi és keleti út után – idemosták a magyar sajtó legtöményebben zsidó orgánumához, amelynek sűrítetten és penetránsan faji jellegzetességeit annyira átvette, hogy ebben a pillanatban Ön a legnagyobb aktivitással való kisugárzója.”¹²⁷

Az *Ujság*-korszak idején sokszor éri őt a „magyartalan”, a „filozemita” vád, pedig élete során talán sohasem volt kétséges magyar író, értelmiségi, ember stb. volta. Rá is jellemző, amit egyik kedvenc írójáról írt 1925-ben: „*Krúdy az a »nemzeti író«, aki talán soha le nem írta ezt a két szót: »magyar vagyok« – az ő írásainak magyarsága olyan természetes, néma és magától értetődő, ahogy egy darab föld mindenki szemében föld, és semmi mással össze nem téveszthető. És mik teremték három évtized alatt ezen a csendes földön!*”¹²⁸

Ugyanakkor a másik oldalról Csömöri József is „helyre teszi” a publicista Márait; úgy gondolja (Ambrus Zoltán évtizedekkel korábbi véleményéhez hasonlóan), hogy az író és a publicista szemben áll egymással, mert az előző alkotóként nem mer, de nem is tud hazudni, utóbbi viszont kiszolgáltatót a közönségnek, a gazdasági érdekeltségeknek, és nem utolsósorban a lap betilthatóságának. Véleménye meglehetősen negatív az újságíró

124 *Ujságot írni*. 7.

125 Tamás László, i. m.

126 Tamás László, i. m. 164.

127 Tamás László, i. m. 165.

128 *Krúdy*. = *Ujság*, 1925. dec. 12. 128. sz. 9.

Máraival kapcsolatban: „...amíg Márai, a költő, mindenképpen értékes és számba veendő egyéniség, addig Márai Sándor, a publicista, a polgárság egyik fajtájának kifejezője, annak a fajtájának, amely mazochista, amely szenvedéseket éppen azért el is viseli, s noha tudja, hogy halálra van ítélve, mégis ragaszkodik a maga fikcióihoz, a maga paradoxon világához. Mazochista-rabszolgai hajlamai teszik képessé arra is, hogy a mindenkori hatalmat, a mindenkori tekintélyt – ha itt-ott gúnyosan és a gyenge emberek fölényével kritizálja is, de azért – kiszolgálja.”¹²⁹

6. Viták keresztútjében – a klasszicizálódott újságíró (Pesti Hírlap, 1936–1944)

1936 decemberében elhagyja addigi lapját, az *Ujságot* és átül a *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe. „A *Pesti Hírlap* megtisztelt azzal, hogy új életre keltette, és gondjaimra bízta ezt a híres, negyedszázad előtt divatos rovatot: töltsen meg, ha tudom, korszerű tartalommal. A feladat lelkesítő. Lámpalázzal és elfogódottan kezdek hozzá” – írja első Vasárnapi krónikájában, *A témakör* című cikkében.¹³⁰ A lapváltás „előkanonizációjának” tekinthető, hogy az *Ujság*ba írt egyik utolsó cikkében az elhunyt Kosztolányi portréját idézi fel, akinek helyét hamarosan elfoglalja az új szerkesztőségben. „Vannak emberek, gondolom – behajtom a lapot –, akik a halál pillanatában csakugyan meghalnak. S van néhány, nagyon ritka és becses ember, aki csakugyan él és hat tovább. Ez az ő titkuk, életben és halálban.”¹³¹ Az ő gondolkodásmódjának, nyelv-művészetének és hagyományának folytatására is vállalkozik az új lapnál. E cikk tehát a tisztelgés, a megidézés mellett tudatos „átkötés” is, melyben saját helyét és szerepkörét „tisztázza” a művészet eszközeivel.

A fentebb említett „megtiszteltetés” szó egyébként helyén való, hiszen Márai új orgánumának példányszáma mintegy hetven-nyolcvanezer körül mozgott, szemben az *Ujság* harmincezer példányszámával. S megtiszteltetés a *Vasárnapi krónika* rovat is, hiszen Molnár Ferenc is e cím alatt jegyezte számtalan, remekbe szabott tárcáját. Márai stílusában, fordulataiban, hírlapi cikkei megformálásában ekkorra egyébként sok hasonlóságot mondhat magáénak Molnáréval. Például utóbbi *Öngyilkosság* című írásához¹³² teljesen hasonló felépítésűek a Márai-tárcák is. Az említett cikk szerkezete (kiindulás egy hétköznapi esetből, a téma ironizáló távolítása, kitágítása, saját tapasztalatainak önironikus színezetű számbavétele, tudományos eredmények, filozofáló gondolatok beleszővése a témába, végül meglepő következtetés) a legtöbb Márai-cikk vázát is adják. Az »*Öngyilkosság*« sorait hasonló megfogalmazásban írónknál is megtalálhatjuk. Az öngyilkosság elleni iroda molnári elemzése, a bal, az ügyetlenebb kéz helyének meghatározása („...a testrészek között olyan pozíciót foglal el, mint a zsidó a német hadseregben. Katona ő is, de előmenetelre nem számíthat”) vagy a modern öngyilkos jellemzése (nem megöli, hanem megöletti magát, ő csak a síre hajtja a fejét, a véres munka a vonatra marad) könnyed, ironizáló, mondanivalójában mégis maradandót nyújtani akaró szándéka és megvalósítása „klasszikus” mintái, előképei Márai publicisztikájának. (Nem beszélve ez esetben a szuiciditás, a kassai polgár életművét végigkísérő konkrét témájáról, mely kérdést Molnár úgy állítja be, hogy „az öngyilkosság az egyetlen természetes halál, mert csak ebben van meg a testi elmúlással egyidejűleg az élet elmúlásába való belenyugvás is.”) További

129 Csömöri József: *A három testőr*. = Szocializmus, 1935. ápr., 4. sz. 185.

130 Pesti Hírlap, 1936. dec. 6. 280. sz. 5.

131 *Músonon kívül*. = *Ujság*, 1936. nov. 26. 271. sz. 5.

132 Molnár Ferenc: *Ma, tegnap, tegnapelőtt*. Bp. 1911. 98–106.

párhuzamként említhetjük e rovat elé a közös témákat, a múltban értéket keresés és felfedezés szándékát, a polgári életvitel kérdéseinek ironikus-szatirikus szemléletét, az ötlethazdagságot, a választékos stílust stb.

Márai döntését illetően azonban a helyzet nem ennyire egyszerű: elhatározása nagy visszhangot váltott ki, egy kétpólusú (baloldal-jobboldal) országban gondolkodva a kassai polgár (mai kifejezéssel élve) „jobboldali fordulatot vett”, lépését legtöbbször csak politikai síkon, ilyen irányú változásként is értelmezték. Ezért jelent meg Méliusz József cikke – nem egyedüli példaként – Márai jobbra tolódásáról a *Magyar Nap* című lapban.¹³³ Ebben a következőket írja: „Az újfajta, kormányozható írói lelkiösmeret (sic!) a liberális humanizmus kolumnáiról – ide is a magyar októberből érkezett – a Pesti Hírlap hasábjaira vándorolt át. Pontosabban »tért meg«, hiszen az egykori szlovenszkói gyermekkor »gelassen«¹³⁴ polgári szülői háza mihez sem feküdtetett közelebb, mint a Pesti Hírlap szellemi környékéhez. (...) újabb publicisztikájában elárulja a harcot, amit tehetségével és szabadsághoz szokott modorával, gondolatárításával vívnia kell, hogy becsületesen megszolgálja a nagyobb karéj kenyeret.” Rónai Mihály András 1979-ben napvilágot látott írásában ezt írja, meglehetősen indulatosan: „Hát elfeledtem volna, hogy a Nobel-díjas Ossietzky koncentrációs táborba hurcolása már hét-nyolc éve mily higgadt gondolatokat váltott ki belőle (utolsó ott megjelent cikkében) az *Újság* hasábjain? (melyekről ezen a trambulínon lendült át mindjárt a Pesti Hírlap honfibusabban liberális pultja mögé, megadni egyéniségének a konzervatív-nacionalista író nemes veretét, mert már ideje.)”¹³⁵

Rónai, aki az íróat kizárólag egyoldalúan, helyenként gyűlölködő stílusban kritizálta, utóbbi, a publicista Márait illető vádjában nem vette észre – vagy nem tudott róla? –, hogy Márai az *Újság*ban 1936-ban két cikket írt a Nobel-békedíjas Carl von Ossietzky-ről, s egyikben megrója Knut Hamsun norvég íróat, mert nem írta alá az Oldenburgban raboskodó író szabadon bocsátását követelő kérvényt.¹³⁶ S miközben Hamsunt tiszteli néhány művéért (az *Éhség*-et sodró erejű prózáért, a *Pán*-t lírai-balladai világáért), tetteivel nem ért egyet: „Mit akar Ossietzky? – kérdi a világhírű norvég költő. – Miért nem menekült el idejében?... Mert nem akart elmenekülni. Remélte, hogy az egész világ protestál majd érdekében.” S kijelenti, hogy ő, a maga részéről, nem hajlandó segíteni az Ossietzky kiszabadítását szorgalmazó mozgalmakat, nem írja alá a tiltakozást, s nem támogatja Ossietzky jelölését a Nobel-díjra. (...) Nem, ez a „nyílt levél” nem a „Pán” édes fuvolahangja. Mi egy másik Knut Hamsunra emlékezünk. Most ismertük volna meg az igazit? Kár.”¹³⁷

A másik cikk dátuma azt sugallja, hogy Rónai vádjai megfogalmazásakor a Nobel-békedíjat egy év késéssel, 1936 novemberében átvevő Ossietzky kapcsán írt cikkekre gondol. Ebben Márai (közvetlenül lapváltása előtt!) azt írja a német újságíróról, hogy „...el kell ismerni, hogy Ossietzky »pacifizmusá«-ban van valami tébolyodott. Egy német, aki azt kívánja, hogy hazája az állig felfegyverzett Európában fegyvertelen maradjon, nem lehet teljesen épeszű. Ha Ossietzky pacifista elveit például Oroszországban hirdeti, már régen agyonlőtték volna. Hogy

133 1937. márc. 10. 58. sz. 3.

134 *gelassen* (ném.) – derűs

135 Rónai Mihály András: *Magyar toll*. Bp. 2003. 332.

136 *Újság*, 1936. nov. 25. 270. sz. 5.

137 Többek között ez a probléma az emlékekkel és emlékezőkkel: a személyes viszonyulás pozitív vagy negatív irányban torzíthatja a valóságot, a múltat, s az utókor elemzői számára meglehetősen nehéz a tényleges történések kibontása. Az idézett Rónai Mihály András még együtt szerepel Máraival az „1939” című antológiában, melynek bevezetőjét és egyik írását is Márai jegyzi, később Rónai – személyes okokból – engesztelhetetlen ellenségévé válik a kassai polgárnak. Ezen akadályok ellenére sem mondhatunk le ezekről a forrásokról, de feltétlenül hasznos ismerni az egyes visszaemlékezők, szemtanúk személyes indításait is.

él, s kiszabadulhat, nem bók a náci, de nem mentség Ossietzky számára sem. Örülünk, hogy kiszabadult, de nem fogunk csodálkozni, ha mélyen hallgat a jövőben.”¹³⁸ Máraiból tehát nem a friss Nobel-békedíjas koncentrációs táborba hurcolása vált ki vitatható gondolatokat, hanem egy intenzív fegyverkezés kellős közepén lévő európai újságíró pacifizmusának létjogosultságával vitatkozik; e kétféle megnyilvánulást mossa össze Rónai.

Márai „átülését” illetően erdélyi lapok egyenesen az író fasizálódásáról beszélnek, és egyfajta (Márai által bizonyára szívesen vállalt) szégyenpadba ültetik – André Gide és Miguel de Unamuno mellé. Hatvany Lajos Lengyel Menyhértnek írott levelében ezt jegyzi le 1937. augusztus 11-én: „Márai, mióta jobboldalista lett, beszüntette a velem való érintkezést, alig köszönt, mire bejött az utcámba, mert rossz könyvet írt. Beteg szívemmel retteneteset találtam írni ellene, régi működése talaján, az Újság-ba. Jellemző, hogy csak a Virradat nevű náci lap védte meg. Attól tartok, hogy ez a tehetséges ember teljesen elvesztette magát. Herczeg Ferenc utóda akar lenni, s Revíziós Liga elnöke, erre a szerepre, sajnos éppen nem való.”¹³⁹

De miért hagyta ott korábbi lapját az író? Biztosan ösztönzőbb díjazást kapott a nagyobb hagyományokkal rendelkező orgánumnál, mely egyúttal közvetlenebb szócsöve volt a hivatalos politikának, mint az *Újság*.¹⁴⁰ Valóságos legendák szövődtek az író itteni fizetése köré. Egy elterjedt anekdota szerint azzal a feltétellel vállalta a *Pesti Hírlaphoz* való átülését, ha többet fizetnek neki, mint Herczeg Ferencnek, és így kaphatott 1001 pengőt, 1 pengővel többet a kor írófejedelménél. (Ez az összeg egy gyári munkás körülbelül háromhavi bérének felelt meg.) Ezzel szemben az *Előre* című lap¹⁴¹ ennél is horribilisabb összegről, havi 2500 pengőről tud, és a lapváltást ennek, valamint Kosztolányi Dezső megüresedő helyének betöltésével magyarázza.¹⁴² Az *Előre* Márai váltását illetően azt is tudni véli, hogy „A jövőben Légrádyék ismét rátérnek a néhány esztendővel ezelőtt beszüntített könyvkiadásra. Az első szerzőjük, aki ezentúl Légrády-kiadásban jelenik meg, Márai Sándor lesz.”¹⁴³ Mindez nem volt ilyen egyszerű, hiszen az írot stabil szerződés kötötte a Révai Kiadóhoz. Ugyanakkor a jövedelem biztosan nem elhanyagolható szempont az író döntésében, hiszen rendszeresen utazik, autója van, a legolvasottabb írók egyike, s a jövedelem a hivatalos kimutatás szerint is alapvető része a „jól menő írósnak”: az 1943-ban közölt adatok szerint előző évi adó utáni jövedelme ötvenezer pengőnél is több...¹⁴⁴

Az sem kizárt, hogy az *Újság* elhagyása – frissen kötött egyházi házasságához hasonlóan – egyféle védekezés is volt a terjedő és egyre bizonyosabban Magyarországot is érintő náci eszmékkel szemben, a „túlélés záloga”. Talán ezzel is feleségét próbálta menteni tudniillik a zsidó tulajdonban lévő liberális orgánumtól a konzervatív, biztosabb hátteret és nagyobb védeltséget nyújtó *Pesti Hírlaphoz* ment át, ugyanakkor nem az *Új Rendhez*

138 Músonon kívül. = *Újság*, 1936. nov. 25. 270. sz. 5.

139 Hatvany Lajos levelei. Bp. 1985. 375–376.

140 A német csapatok 1944-es bevonulásakor korábbi lapját több más orgánumhoz hasonlóan betiltják, új lapja az év végéig, december 16-ig továbbra is megjelenhetett. Előrelátó döntését az események rövidesen igazolják, hiszen a sajtókamara megalakulásával, a regisztrált újságírók köré kerüléssel és a zsidók lapokban való „szabályozott” részvételi arányával gyakorlatilag megszűnik a liberális sajtó és sajtószemlélet. 1919 után rendeleti úton korlátozott volt a sajtó, de a cenzúra 1939-es, és egy évvel későbbi szigorított bevezetése egészen más jellegű újságírást tesz lehetővé, mint korábbi, publicisztikájának az *Újság*gal fémjelzett korszaka.

141 1936. dec. 13. 50. sz. 8.

142 Az *Újságnál* Márai „helyére” egyébként Karinthy Frigyeszt szerződtették, aki viszont meglehetősen rövid ideig végezheti munkáját, 1938-ban elhunyt.

143 *Előre* i. h.

144 A legnagyobb jövedelmek. Bp. 1943. 90.

vagy a *Szocializmus*hoz. Vagy véletlen lenne, hogy katolikus egyházi esküvőjüket, melynek során Lolát megkeresztelik, 1936 novemberében tartják, ő pedig december 6-án jegyzi első cikkét új lapjában? Nem egymást erősítő események ezek? Varannai Aurél¹⁴⁵ a liberális múlt elárulását, a hivatalos elismeréshez való utat és az üldözés elleni védelmet látja Márai tette mögött.¹⁴⁶ Ugyanitt azt is megjegyzi Varannai, hogy Lolának elmondta, férje „*azt a rajongó olvasókört, amely valósággal bálványozta, elveszíti.*” Kétségtelen: cikkei hangneme részben megváltozik, de nem az erkölcsi alapállást, hanem protestálását, vitatkozását, és annak erejét, és nem utolsósorban stílusát illetően. (Ehhez társul az is, hogy első újságírói korszaka olvasói a századfordulás szabadelvű, polgári értékeket vallók-keresők közül kerülnek ki.) Összességében 1936-os lapváltását a legtöbben csak politikai lépésnek látják, és ezt igazoltnak tudják be az *Ujság* és a *Pesti Hírlap* cikkei közötti, hangnembeli különbségekkel. Kétségtelen: az *Ujság* időszakának hangvétele némileg eltér a későbbi, *Pesti Hírlaphoz* köthető, s leginkább a „hivatalos Magyarország” hangjával azonosított időszaktól. Előbbi harcosabb, vitatkozóbb, a „hír szent, a vélemény szabad” gondolatának jegyében született írásokat jelent, utóbbi mérsékelt hangú, a humanizmus csendesebb, visszahúzódóbb formáját valósítja meg. Mindez nem politikai pálfordulás (bár vannak önmagához való következetlenségei és a politikai nomenklatúrához túlságosan közel merészkedő cikkei is!), hanem írói hangnem- és hangsúlyváltozás eredménye, a stílusában „klasszicizálódo” alkotó, s nem kevéssé (a *Pesti Hírlap* időszakára gondolva) a formálódó újabb háború árnyékában, majd súlya alatt bekövetkező események okozta változások lecsapódása életművében.

Az is tény, hogy 1936 után hivatalos állami elismerések sorát fogadja el (tagja lesz a Kisfaludy Társaságnak, levelező tagja az MTA-nak, elnyeri a Vojnits-díjat, a Kőrössy Flóra-jutalmat stb.) ezen évek alatt. Ilyeneket korábban nem érdemelt ki(?), de legalábbis nem fogadott el, igaz, nem is írt Horthy személyét éltető cikkeket sem.¹⁴⁷ Ezen időszakban nem jegyez közös nyilatkozatokat sem, pontosabban mindössze az *Együttes vallomást* írja alá 1943-ban, utóbb ezt is megbánja, míg korábban számos jegyzéket, röpiratot szignózott másokkal összefogva. Magatartása öntudatosabb, realisabb és (politikailag) ellenzékibb a „befogadottság” előtti, leginkább az *Ujság* nevével fémjelvezhető korszakban, mely a harmincas évek második felére visszafogottabb, visszahúzódóbb, „magányosabbá” és kevesebb ellenzékiséget mutatóvá lesz. Korábbi írásai frissebb hangúak, közelebb érzi magához az élet apró és nagyobb csodáit, érdekességeit és botrányait. A *Pesti Hírlap* időszakában jóval többször fordul a múlt felé, egyre erősebben érződik művein a dekadencia, de ezt nem lehet függetlennek tekinteni történelmi ideje, az ő életét is meghatározó eseményektől és klasszicizálódo stílusától sem.

A polemizálók tehát politikai „irányváltást” láttak e lépésében, és hangnemváltást emlegettek. Ez a megállapítás igaz és meglepésztő is egyben, hiszen egyrészt ugyanazokat az értékeket vallotta a *Pesti Hírlap*nál is, és ha kellett, 1936 decembere után is szóvá tette az általa visszásnak tartott jelenségeket. Ezért írta meg (az *Ujság*ban megjelent Hitler-ellenes írások „mintájára”) például *A német négyes* című tárcáját¹⁴⁸, mely jól mutatja, hogy erkölcsi szemlélete nem változott, tartalmilag új lapjánál is hasonlóképpen

145 Varannai Aurél (1900–1989) író, műfordító, publicista, az *Ujságnál* kollégák Máraival.

146 Varannai Aurél: *Toll és bilincs*. Bp. 1989. 223.

147 Éppen ezért érdekes, hogy a „hivatalosabb” Márainak *Jób* című írását betiltják. Biztosan több ilyen cikke volt, lentebb majd idézzük *Franciák* című, szintén hallgatásra ítélt írását, illetve valószínű, hogy a most teljes szöveggel közölt *Cselédek* is ezért kellett fiókban maradjon.

148 *Pesti Hírlap*, 1937. jan. 10. 7. sz. 5.

gondolkodik. Ugyancsak ilyen szellemiségű *A csekk* című cikke¹⁴⁹, melyet többször említ úgy, mint a nyilasok ellene irányuló támadásának kiváltóját.

Mégsem jelenti ez azt, hogy ne okozhatna meglepetést őt bíráló olvasóinak egy-egy írásával. Ilyen meglepő színlátó *Kültelek* című cikke¹⁵⁰, mely egy peremkerületben lévő színház munkásoknak szóló előadásáról tőle szokatlan hangnemben ír, és pozitív erőt látat a dolgozó tömegekben: „*Nem igaz, hogy a munkás, a paraszt nem »érett« a magas, az igazi művészetre. Legalább olyan érett, mint a középosztály, mely a Belváros színházaiban és mozijaiban »igényekkel« jelentkezik; igen, mindinkább hiszem, hogy éppen ez a középosztály csodálatosan szelídítette igényeit, s már-már alig képes arra az erőfeszítésre, a katarziszra, mely föltétele a művészi alkotás sikerének. (...) Ez a közönség igényesebb, mint hiszik azok, akik általában nevelik és vezetik, akik szórakoztatják vagy művelik. (...) Utoljára London külvárosaiban láttam proletár-tömegeket a színházban. Shakespeare-t játszották nekik, a »Hamlet«-et, zsúfolt ház mellett, mely lelkesen tapsolt Hamlet monológjának, áhitattal figyelte Ofélia sorsát, éppen olyan áhitattal, mint Erzsébet idejében, a Globe Színházban, s ugyanaz a tömeg: székálló legények, munkások, csaposok. A tömeg igénye örök és időtlen. Elsorvad az a kultúra, mely nem merit ebből az igényből, s mesterségesen, mintegy dísztereken mutogatja csak csúcsteljesítményeit.*”

Tehát e korszakban, lapváltása után is ír a róla kialakított, általános képet megkérdőjelező írásokat; itt a kultúra munkások nélküli elképzelhetetlen voltát vázolja, néhány évvel később, leginkább *Naplójában*, már csak tömeget lát bennük – igaz, a középosztályt is inkább kárhóztatja, mint dicséri. Hangneme nem is lehet olyan könnyed, mint korábban, hiszen a változó világgal együtt saját életformája is mássá lesz (pl. az „életető” utazás lehetősége 1939-ben eltűnik életéből). A változás a huszonnégy órás műfaj témái lecserélődésének ugyanúgy betudható, mint az író belső változásainak. A megváltozott idők új témákat követelnek, és erre reagál az ember is saját életfordulóival: olyan lépéseket tesz, melyek nem feltétlenül következnek az eddigiekből. „*Mikor az ember élete és pályája új fordulójához ér, egyszerre néz a múltba és a jövőbe. A jövőt nem ismerem. De a múlt e pillanatban, mikor először szólalok meg e rovatban, különös erővel lobban fel számomra. Az emlékekben van valami lidérces. Gyöngye, imbolygó fényüket követem; talán eligazítanak a jelenben. (...) A témakör megváltozott. Ezek a cikkek oly könnyű és természetes lélegzetvétellel pihegtek, ahogy a gyermek lélegzik álmában, a szülői ház biztos fedele alatt. (...) Ma, sokkal szerényebb eszközökkel, beéri azzal is, hogy az idő forgószeleiben elsodort tüneményeket jellemezni és helyükre tenni iparkodik. A témakör parancsol, nem az író. Nem könnyű ma írni, és nem könnyű olvasni. A téma nehéz? Nem, a lélek nehéz.*”¹⁵¹ A múlt visszahozhatatlan, minden mássá lett, az író és az irány felett sem múlhat el nyom nélkül a jelen és a bizonytalan, nem sok jót sejtető jövő. A gazdasági válság alatt és árnyékában több, a stílusának megfelelő alkalmat és témát talál; *A szegények iskolája* stílusában, fajsúlyos témája melletti könnyedségében, 1940-ben például már nem születhetett volna meg.

Papír és irodalom című, 1940-ben megjelent írása az író szerepe felől értelmezi sajtó és publicista viszonyát: „...a tárcarovat vagy a cikkrovat adott az írónak népszerűséget, terjesztette nevét, híret. Az írók sokat kaptak a magyar sajtótól, igaz, hogy mindent, amit kaptak, bőségesen vissza is fizették: megteremtették azt a szerencsés, egyedül való, tehetséges és magyar újságírást, mely mindig kissé irodalom is volt, megteremtették azt az irodalmat, mely sajátosan vegyült a napilap időszerű anyagával. Ezért fejlődhetett a magyar sajtó oly kivételes szintre, mint kevés kis nemzet sajtója Európában. (...) Az írók nagy többsége egyszerűen nem tud megélni, ha nem

149 PH, 1940. jún. 23. 141. sz. 5–6.

150 Pesti Hírlap, 1937. dec. 19. 288. sz. 5.

151 A témakör. i. h.

dolgozhat napilapba: ez a valóság, a kérdés gyakorlati oldala, s ezen sürgősen segíteni kell. Másik, eszmei része a kérdésnek, hogy az egész magyar irodalom, tehát a nemzet szellemi egysége szenvedni meg ezt a törést, ezt a néma szakadást. Az irodalom egy nemzet életében nem lehet papírkérdés, a nemzet életének egyik valóságos feltétele ez. A magyar író nem nélkülözheti a napilapok dobogóját. Válságos időkben sok mindent megvonhat magától a nemzet, s nem vallja kárát, de a szellemi termelés korlátozása veszedelmesebb minden nélkülözésnél.”¹⁵²

Nem valószínű, hogy Márai „dicsőítő cikkei” ideológiai indítatásból születtek volna, néhány mégis az ekkor elvárt hősi kultusz jegyében fogant, legyen szó Horthy Miklós, fia, Horthy István alakjáról, vagy az 1940-es észak-erdélyi magyar bevonulásról. Azért is érdemes röviden szemlélni ezekből, mert valóságosabb képet adnak írójukról, és felhívják a figyelmet a Máraival kapcsolatos periférikus, mégsem elhanyagolható, ugyanakkor kevésbé ismert tényekre.¹⁵³

Ezen írások között elsősorban a Horthy Miklóst éltető lelkes cikkeit kell említeni. A Felvidéket, Kassát visszafoglaló Horthy éljenzése még magyarázható a trianoni sebgyógyulásával, az ekkor, szülővárosa hazakerülése miatt lelkes Márai magatartásával. „Tizenegy felé távoli, nem szűnő, egyre erősödő morajlás jelzi, hogy a kormányzó megérkezett, és csapatai élén, szürkésfehér lován halad már a város felé. Az emelvény alatt állók, a küldöttségek előtt, s közvetlen közelből szemlélhetem, mikor Horthy Miklós kormányzó leszáll lováról és fogadja Imrédy miniszterelnök tisztelgését. A kormányzó, mint mindig hivatalos és ünnepélyes alkalmakkor, tengerészi díszegyenruháját viseli; az arca komoly és nyugodt, csak pillantásában, éles sugarú, tiszta, határozott nézésében van valamilyen fátyolos köd, a meghatottság köde. E pillanatban Kassa népe, az ünneplők és a névtelen közönség, nem tud betelni a kormányzó nevének éltetésével. Ez a „Horthy! Horthy!” nem egyszerű üdvözlés; ez a pillanat, amikor egy nép üdvözli szabadítóját, s utoljára így talán csak Rákóczi Ferencet üdvözölte Kassa és Felső-Magyarország népe az utcákon.”¹⁵⁴

E lelkesedés rövid idő múlva alábbhagy, éppen ezért meglepő, hogy csaknem egy évvel későbbi *Ünnepi beszéd* című írása¹⁵⁵ már a korabeli Horthy-kultuszba teljesen beleillő sorokat tartalmaz: „A Kormányzó, kezében a kézirat, nyugodt és tiszta pillantásával végignézi a tömeget. Aztán, határozott és erős hangon, olvasni kezd. Szavait közvetíti a rádió; a kupolacsarnok kitarul e pillanatokban, az egész nemzet itt van most az államfő körül, hallgatja szavait, s mikor, a kormányzói szótart egyes különösen jelentős fordulatainál, kirobban az egyetértés rivalgása, mintha csakugyan a nemzet nagy családjának ünnepe volna ez a nap. Szereplők, rendszerek változnak, de a nemzet megy tovább: ez az érzés tölt el mindenkit, aki a Kormányzó szavait hallgatja.”¹⁵⁶

E propagandisztikus írások kétségtelenül megfelelnek a „hivatalos Magyarország” ekkori elvárásainak. Ullein-Reviczky Antal, a sajtó egyszemélyű irányítója 1942. november 18-án így összegzi a lapok alapfeladatait: a közösségi érzés, a hazafiság, a nemzet iránti szeretet erősítése, mert „nagy adag hitre, önbizalomra és nemzeti öntudatra van szükség.”¹⁵⁷

152 Pesti Hírlap, 1940. jan. 10. 6. sz. 5.

153 Nem utolsósorban azért is, mert ezek alapján látják sokan igazoltnak az íróval szemben a „jobboldalista” vádat.

154 Pl. Horthy Miklós felszabadította Kassát. = PH, 1938. nov. 12. 257. sz. 1–2.

155 Pesti Hírlap, 1939. jún. 15. 134. sz. 5.

156 Ez a hangnem folytatódik a néhány nappal későbbi, *A háttér* című cikkében is: Pesti Hírlap, 1939. jún. 18. 137. sz. 5.

157 Idézi Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Bp. 2011. 224.

Miközben úgy érezzük, a politikát és politikai szférát súroló cikkeivel túllépett Márai azon a körön, mely elzárkózással, autonóm különállással megfelelően védte személyiségét, maga is deklarálja, hogy az író dolga nem lehet más, mint írásaival véleményt mondani, mert más módon nem szólalhat meg, az újságírók pedig vétének, ha közéleti-politikai szereplésre buzdítják az írókat.¹⁵⁸ E nagy vitát kiváltó véleményét sokan kommentálták (pl. Szabó Lőrinc, Vaszary Gábor, Szabó Dezső, Harsányi Zsolt)¹⁵⁹, de mint a fentebbiekkel illusztráltuk, ekkorra ő maga is túllépett ezen a bűvös körön.¹⁶⁰

1943-tól erősen meggritkulnak lapjában cikkei, ezek egy részét (1942 második felétől) már Caliban álnéven írja, egyre több az emlékező jellegű írás (elsősorban az *Új Idők*ben, melyben szinte önálló sorozatot szentel ifjúkora legfontosabb városainak, valamennyi itteni írása az emlékezés, a nosztalgia jegyében fogant). A német csapatok bevonulása után az ország (ideiglenes) felszabadulásáig mindössze 19 cikke, elbeszélése jelent meg – annyi, mint amennyit korábban tíz-tizenkét nap alatt jegyzett.

A háború után emigrációjáig más okból, de ismét alig ír cikkeket. Ez azt is jelenti, hogy 1944-gyel gyakorlatilag véget ér a korábbi értelemben vett publicista Márai tevékenysége, ezt követően történelmi (német, majd szovjet megszállás) és személyes (emigráció) okok miatt válik szórványossá, majd lehetetlenné számára az újságba írás. Ezért is nő meg a *Napló* szerepe idehaza, majd az emigrációban még inkább. Befelé forduló, a naplójának és a naplójában élő író lesz elsősorban, a közönségtől nem, de a közélettől teljesen elfordul. Néha fürdőbe, kiskocsmába jár, de ezek is csak egy elmúlt, gazdagabb élet maradék romjai már. A háború bevégezte mindazt, ami már egyébként is elpusztult: „*Mit sajnálók Budán? Lakásomból? Semmit. Ez az életforma megérett a pusztulásra; mindenben, ami történt, egyfajta törvény telt be.*”¹⁶¹

A Krisztinavárosban járva-elve írja prózába öntött verses vallomását, mely – gondolatilag – *Verses Könyve* részének tekinthető: „*A romok, a Vár, a Krisztinaváros, a Tabán és a Víziaváros romjai, ezek a repkénnyel leborított, halott műemlékek és otthonok, minden alszik, mélyen, elvarázsoltan, a halál komor bűvöletében. Sokáig néztem ezt a különös varázslatot, s először gyászolom. Életem egy része fekszik e temetőben; talán a legjobb része.*”¹⁶² Mindezek ellenére 1945-ben még nem látja reménytelennek az országot, és benne az írók helyzetét, ugyanakkor megfogalmaz néhány, rövid idő múlva nagyon is időszerű gondolatot a kialakuló „új renddel” kapcsolatban. „*A jobboldal leszerepelt Magyarországon. De mit várhatunk a baloldaltól?*” – mondta Mikó utcai háza romjainál Varannai Aurélnak.¹⁶³

A kialakult légkörben 1945–1948 között kis számban jelennek meg cikkei, s ezek sem hordozzák már azt a feszültséget, izgalmat, ami addig lázban tartotta olvasóit. Igaz ez témáira (gyakorlatilag kizárólag a háború utáni állapotok adják azokat, illetve a *Medvetánc* egyes írásait közlik tőle), és a mennyiségre is (alig egy tucat valódi publicisztikáról van szó). *Írástudó* című írása jól jelzi: ezek a cikkek átmenetek műfajban (legalább annyira esszéisztikusak, mint tárcajellegűek) és témában egyaránt. Nem tud nem a háború alatti időszakról, magatartásról írni, s azt mérlegre tenni, mi lesz ezután. „*Meglepő módon az*

158 *Állás és hivatás*. = Pesti Hírlap, 1941. aug. 17. 187. sz. 5.

159 Film Színház Irodalom, 1941. szept. 5–11. 36. sz. 19.

160 S akkor még nem szólunk néhány magas rangú személyhez (pl. Szombathelyi Ferenc, Hardy Kálmán) fűződő, jónak nevezhető kapcsolatáról.

161 *Budai séta*. = Budapest, 1945. dec. 15. 3. sz. 96–97.

162 A Teljes Napló 1945. Bp. 2006. 308.

163 Varannai, i. m. 224.

írástudó személye a közönséget néha csaknem jobban érdekli, mint az, amit ír. E tüneményt nehéz magyarázni. Aztán vannak írástudók, akik életükben személytelenek, s csak haláluk után kezdenek élni. Ezek a költők s azok a próféták, akik olyan prózát írnak, mintha verselnének. Az írástudók többsége gyűlöli ezt a fajtát. Néha egymást ölik meg az írástudók, méregbe mártott gyilokkal vagy körmönfont elismerés oldalába mártott töltőtollal. De az írástudók általában meglehetősen szívósak. Legtöbbször magas kort érnek el, s érzelmesedésben halnak meg, általános székeszsizben.”¹⁶⁴

A függetlenség elvesztésének veszedelme idővel egyre valóságosabb lesz. A „szabadulás” évében a választások kapcsán még csak megmosolyogni való rigmusok jelzik az új idők: „*Ha a Kommunista Párt győz, A magyarok győztek, Szavazzatok boldogságot Szegény magyar népnek!*”¹⁶⁵ A hatalmat erőszakkal magához ragadó tömörülés „párteszttétája”, Lukács György folyamatosan írja kritikának álcázott, elfogulatlanak nem nevezhető ítéleteit. Először az általánosan nem kívánatos irodalmi jelenségek között említi Márait (pl. a József Attiláról szóló [!] *Pártköltészetben*)¹⁶⁶, aztán 1947-ben a *Sértődöttek* I. kötete kapcsán már erőteljesebb jelzőket használ¹⁶⁷, néhány hónappal később pedig *Az élősdiség lázadása* című cikkében¹⁶⁸, Márai távozása után négy hónappal, nem takarékoskodik a verdiketekkel. Míg Lukács elsősorban intellektuális módon, Horváth Márton érzelmi-ideológiai alapon, nem kevés gyűlölettel beszél az íróról. Kiváló alany erre Márai, aki nem lett a háború után sem „szociálisabb” (nem vesz részt társaságokban, a társadalmi életben, nem lesz tagja pártnak) és megjelent művei (pl. a *Medvetánc* tárcanovellái, abban különösen a *Hattyú* című írás) csak erősítik a pózolással, elefántcsonttoronnyal, különállással jellemzett Márai-képet. Mindaz, amit *A német négyes* című cikkében csaknem egy évtizeddel korábban lejegyez, valósággá lesz: „*A párt, amely azonosítja magát a nemzettel, természetesen kíméletlenül kiüti az író kezéből a tollat, a festő kezéből az ecsetet, ha nem úgy ír és ábrázol, ahogy egy zavaros és nevetséges túlzásokra önműködően hajlamos, szűkkeblű és alacsony homlokú párt-irodai terror szeretné és elképzei. A szellemi rémuralomnak csak első szakasza ijesztő; második szakasza nevetséges; s a nemzet összességére ez a fejlődési szakasz a veszedelmesebb. Mikor a párt már úgy érzi, hogy ő az állam, s nemcsak engedelmességet követel, hanem belső, feltétlen odaadást is, nevetséges lesz szándékaiban, mert a lehetetlent követeli.*”¹⁶⁹

8. Az eltűnt publicista – az emigráns Márai (és olvasói) legnagyobb vesztesége

Az emigrációs élethelyzet és légkör még inkább elhallgattatja őt: a száműzött állapot, az emigráns magyarok egymáshoz való viszonya, saját szituációja és megélhetési problémái egyre inkább a „hangzó publicista” szerepe felé terelik őt. Így lesz a Szabad Európa Rádió munkatársa¹⁷⁰, ahol az adó alapvető céljai és a nemzetközi helyzet miatt elsősorban

164 Világ, 1945. júl. 22. 57. sz. 2.

165 *Ha szavazni mentek*. Bp. 1945. 3.

166 Lukács György–Horváth Márton: *József Attila*. Bp. 1946. 3–32.

167 *Márai új regénye*. = Forum, 1948. febr., 2. sz. 127–133.

168 Szabad Nép, 1948. dec. 26. 298. sz. 9.

169 *A német négyes*. i. h.

170 Ezzel kapcsolatban csak röviden, összefoglaló jelleggel írunk, mivel a rádiós műfaj nem azonos a sajtóban megjelent írásokkal. Célunk ehelyütt mindössze annyi, hogy a megváltozott viszonyok között alkotó Márai ekkori, a publicisztikához legközelebb álló tevékenységét érzékeltessük. Bővebben l. Fedőneve: Ulysses I. Bp. 2014. 581–588.

politikai jellegű felolvasások hangzottak el tőle, de kulturális tartalmú jegyzetek, hazatekintések is szerepelnek itteni másfél évtizedes tevékenysége repertoárjában. Ezzel a Máraival elégedetlen az emigrációs magyarság is, és már 1950-ben megfogalmazza az íróval szembeni hiányérzetét. Szilágyi József elemzésében a „Miért hallgatnak azok, akiknek volna mondanivalójuk?” című alfejezetben arról ír, hogy a szélsőséges hangok mellett hallgatnak a „komoly értéket jelentő írók”. Értetlenkedése közben a szerző név szerint említi Márait: „*Avagy a dúvadként mindenfelől felbukkanó »utánpótlás« olyan dúsz aratással biztat a jövőre, hogy szó nélkül beletörődhetünk teszem egy Márai Sándor megdöbbentő hallgatásába? Vagy talán elfelejtették nagyjaink, hogy ez a most összeszorított fogakkal némaságba vonult Márai nem is olyan régen Magyarország egyik legkiválóbb publicistája volt? Ahogy Márait mondtam, mondhattam volna másokat is, többeket is.*”¹⁷¹ Csendben megjegyezzük, hogy Márainak publicisztikaként olvasható írása először Szilágyi cikkének megjelenése után egy évvel jelenik meg, ezt követően mindössze utánközlések, esszéjellegű írások látnak napvilágot.

Nyomatásban mindössze egy-két tucat új cikke jelenik meg, de ezek sem tudnak felülemelkedni politikai jelene valóságán, és csak néhány pillanatra csillantják fel az egykori újságíró zseni tehetségét.¹⁷² Felolvasásaiban is találunk erre példát, ilyen a *Vasárnapi krónika* 47. adása, melyben az íróra jellemző ironikus-cinikus hangnem mellett a részvétel és empátia is megszólal; az indiaiak természetét pusztító szent és érinthetetlen majmokban a kommunistákat látta. „*Most arról ír a szovjet sajtó, hogy az orosz kollektívákban feltűnően elszaporodtak a lopások. E különös világ szókinccse szerint lopás az, ha a végsőkig kiuzsorázott szovjet zsellér megkísérel menteni valamit a szent majmok harácsolása elől nehéz munkájának eredményéből, a termésből, maga és családtagjai számára. De a Kreml tudja, hogy ezek a »lopás«-nak minősített tünemények a szovjet szervezetekben nem egyebek, mint a meggyötört nép politikai ellenállásának kifejezése. És ezért az újkori szovjet jobbagyok ma is, mint 1861 előtt, mind tudatosabban védekeznek egy éhezhető és rabtartó rendszer, s ennek kárt tevő szent majmai ellen. Eljő egy pillanat, amikor a nép megtudja, hogy a majom, amely kárt tesz a vetésben, nem is olyan szent. És ez a pillanat nem csak az indiai majmokra lesz veszélyes.*”¹⁷³

Az 1951 októberétől a SZER-nek dolgozó Márai számára most válik valósággá 1935-ben adott interjújának gondolata: „*A rádió bizonyos területenkívüliséget jelent a magyar irodalomnak. Mindenki találkozhat itt mindenkivel. Az író hangja, előadásmodora, bizonyos bensőséges, meghittebb viszonyba kapcsolják az író és a közönséget, illetve hallgatóját.*”¹⁷⁴ Saját korábbi elképzelését kényszerűen újra kell fogalmaznia, mert 1937-es gondolatait is felülírja az idő: „*Nem hiszem, hogy az írott szót, az újságot valaha is pótolni tudja a rádió, a hangos filmhíradó, a távolba látó készülék, vagy mind a korszerű csodák, melyekkel a technika a jövőben még megajándékozhat. A nyomtatott szóban van valami bizalmas, személyes, amit nem pótol a képszerű látás, sem a hallás akusztikai élménye. Igaz, az újságíró betűje elpárolog a pillanattal; de az olvasás pillanata bensőségesebb élmény, mint a látás vagy hallás pillanata.*”¹⁷⁵ Emigrációs rádiós ars

171 Szilágyi József: *A magyar emigráció sajtópolitikája avagy „boszorkányokról, akik nincsenek.”* = Hungária, 1950. okt. 13. 41. sz. 3.

172 Pl. Az utolsó csapat, Lenin szakállá; mindkettő elhangzott a SZER adásában. Felmerül a kérdés, a rádióban elhangzó jegyzetei miért nem láttak napvilágot rendszeresen a sajtóban (jogi, személyes, politikai okok miatt?), de erre nem tudunk érdemben válaszolni.

173 Vasárnapi krónika 47. = Fedőneve: Ulysses I. Bp. 2014. 246.

174 A rádió területenkívüliséget jelent a magyar irodalomnak – mondja Márai Sándor. = Rádióélet, 1935. nov. 22. 48. sz. 7.

175 *Újságot írni*, 6.

poeticáját munkája elején így fogalmazza meg: „Akik ezt a munkát elvállalták (...) magyarok, akik számot vetettek a magyar költő szavával, és tudják, hogy bűnösök közt cinkos, aki néma.”¹⁷⁶

Kezdetben az Ulysses álnevet használta (szimbolikusan jelezvén saját létformáját), vasárnaponként előbb egy, majd két alkalommal közvetítették felolvasását. „Ulysses vasárnapi krónikája következik. Ulysses a magyar irodalom egyik legnagyobb élő reprezentánsának fedőneve. Minden vasárnap délben tizenkét óra öt perckor és délután tizenkilenc óra öt perckor mondja el a Szabad Magyarország Rádiójának hullámain vasárnapi krónikáját” – hangzott el éveken keresztül a felvezető szöveg. 1956 után Candidus (őszinte, becsületes) álneven jelentkezett, mely névváltoztatás az eltiport magyar forradalom utáni belső állapotváltozásával is kapcsolatba hozható. Addig bolyongó, az utazásban és a világ, az emberek megismerésében és felfedezésében élőként, s egykor talán hazatérőként határozta meg magát, de a szovjet megszállás és a Moszkvával kollaboráló Kádár-kormány, a (várható) megtorlások nyomán változás észlelhető magatartásában és hazájához való viszonyában egyaránt.

Paulay Erzsinek ezt írja 1951. október 9-én kelt levelében: „Mindössze annyit vállaltam, hogy minden vasárnap tíz percen át beszélek haza és a világban élő magyarokhoz, ha akad, aki meghallgat. E célból minden héten egy napra Rómába kell utaznom és ott felvevőgépbe mondani a mondókámat, amelyet természetesen egészen szabadon, mindenféle előzetes vagy közbeeső cenzúra nélkül írok és mondok el. Többet nem vállalhattam, és minthogy ebben megállapodtunk, tulajdonképpen be is fejezem itt vendégszereplésem.”¹⁷⁷ A rádiózás illékonyabb a napilapokban megjelent tárcánál is: utóbbi is csak kérésre született, huszonnégy óráig él, de a forma legalább megőrzi azt, a rádió szava már csak elhangzik, nyom nélkül, s a hallgató sem olvasó már, számára is egyszeri, pillanathoz kötött mindaz, amit hall – ha éppen hallja. Márai az évek során (1967-ig volt a Rádió munkatársa) több száz felolvasást tartott, melyek közül az első időszakban a *Vasárnapi krónika* (Sunday Talk) címmel jelzett sorozaté volt a főszerep. (A cím természetesen emlékezés a *Pesti Hírlap* egykori, maga által is jegyzett rovatára.) Rádiós sorozatában változatos témákat mutat be hétről hétre, híreket, eseményeket kommentál, visszaemlékezéseket tart, és hazája, valamint saját helyét keresi a megváltozott világban. Szellemi tallózásaihoz több hazai lapot, például az *Irodalmi Újságot*, *Magyar Nemzetet*, a *Köznevelést* is megvásároltak számára, ezért tűnik folyamatosan jól értesültnek, vigyázó szemeit a hazáján tartja.

A *Vasárnapi krónika*n kívül *Book of the week*, *Letter from the West* (a nyugati kulturális eseményeket bemutató adás), *Diary of New York* címmel hangzottak el műsorai, melyeket egyéb, speciális programok is kiegészítettek (pl. *Christmas Talk*, *New Year Talk*), időnként valamelyik drámáját közvetítették, vagy éppen interjút készítettek vele. Az emlékekre való visszatekintés klasszikus példája első karácsonyi levele, melyben felidézi Kosztolányi és Krúdy alakját; mondanivalója lényegét felolvasása befejező soraiban rejti el: „Szerencsésebb népek nagyobb erővel fejlődtek, mi kérlelhetetlen erővel tudtunk megmaradni. Most is ezt műveljük. Ez a mi titkunk, egy nemzet titkos műfaja. És titkos fegyverünk az emlékezés.”¹⁷⁸

Sokféle műfaj jelenik meg felolvasásaiban, és – írott publicisztikájához hasonlóan – csak ritkán vegytiszta formában. Írói szándéka nemes, azonban felolvasott írásai színvonalra egyenetlen, közel sem olyan kiváló, mint idehaza volt publicisztikája. Sokszor hiába az egyedi hangnem, a találó témaválasztás: az idők során többször hangzik el tőle

176 *Nyugati Hírnök*, 1951. nov. 15. 19–20. sz. 3.

177 PIM Kézirattár, GYNSZ 2004/18/01.

178 Márai-hagyatéka, PIM, jelzet nélkül.

elfogult, megkeseredett nézőpontból írott jegyzet, melyet áthat a hazai helyzetet előidézők, fenntartók. és a mindezt beleegyezéssel fogadók megvetése, elítélése, minden fajta distinkció nélkül.

Fentebb említett gyengéi mellett is választékos, szabatos stílusban beszél a legkülönbözőbb témákról: a hazai kitelepítésekről, a rabigába kényszerített magyar irodalomról, az ifjúság otthoni lehetőségeiről, és szemlézi a hazai lapokat, időnként nem kímélve tartásukat vesztett hazai íróinkat. Ilyen a Lenin szakálláról érzéki-politikai verset író Kónya Lajos¹⁷⁹, vagy az otthonát, a családját és Lenin képét – ki tudja miért – géppisztolyal megvédeni kívánó Kuczka Péter „alkotásai” kapcsán tartott felolvasása. *„Ha egyszer hazakerülök, és az a tisztesség érne, hogy Kuczka Péter költői eszmecserére hívna meg otthonába, bizonyosan hiszem, nem gépfegyverrel harcolunk majd egymás ellen, hanem érvekkel.”*¹⁸⁰ Éppen ezek az írások jelzik legjobban, hogy (csakúgy, mint idehaza, napilapjaiban) a fanyar, intellektuális humor különböző árnyalatai lépten-nyomon jelen vannak alkotásaiban, s általában ezek a legszínvonalasabbak.

Összességében a felolvasások árnyalják az eddigi megállapításokat a „hazáját gyűlölő”, emigráns Márairól. Egyrészt a féltés hangján szól az ország népéről, amely kiszolgáltatott a Szovjetnek és hazai lakáinak. Még az olyan írókkal szemben is keres (és talál) felmentést, mint az egyébként sokszor el- és megítélt Illyés Gyula. 1952-ben az *Osorai példát* szemlézi, és bár kritikusan ír szerzőjéről, feltételezi, hogy „műhamisítás” áll a dráma szövegének hátterében. *„Arra is tanít, hogy a költő, aki megszólal egy hazában, ahol nincs többé szabadság, elveszti szava hitelét, akkor is, ha tehetséges, ha egyforma ügyességgel forgatja a tollat és a köpönyeget. Meggyőző példa Az osorai példa, hogy egy költő, aki tiszteletre méltó jellemproblémát, az osztályhoz való hűséget állította munkássága középpontjába, hogyan lesz osztályáruló, éppen akkor, amikor jelképesen és festett szavakkal a nemzeti szabadságharc és az osztályszabadságharc azonosságát bizonygatja.”* S hogy a költőtárs tehetségét nem, csak tisztességét vonja kétségbe, erre példa e „személyiség-recenzió” zárzata: *„Hinnünk és remélnünk kell, hogy a bolsevisták megint egyszer meghamisították egy magyar költő művét. Mert ha nem így történt, akkor a magyar színpad talán gazdagabb egy tehetségesen írott színdarabbal, de a magyar irodalom szegényebb egy költővel.”*¹⁸¹

1956-os felolvasásai még inkább az együttérzés hangján szólaltak meg; New Yorkból Münchenbe, majd a már biztos bukás idején Nápolyba és Rómába utazik XII. Pius pápa segítségét kérve, remélve, de hiába. A forradalom idején elhangzott felolvasások szövegének ismeretében meglepő: az idős Keresztury Dezső is úgy emlékezett vissza (egyébként ez a szokványos Szabad Európa-s Márai-kép), hogy az író arra biztatott: *„...tegyétek pusztá földdé az országot...”*¹⁸² Felolvasásaiban egészen 1967-ig nem szűnik meg emlékezni egy elmúlt kultúráról, egy elmúlt Magyarországról, ahová egyre reménytelenebb a visszatérés, s amelynek nyelve az író, a művész, az ember számára emiatt még fontosabbá vált.

Zárszó

Márai Sándor több évtizeden át háromezernél több tárcával, cikkel jelentkezett aktuális lapjaiban, s (*mutatis mutandis*) az emigrációban is folytatja e tevékenységét, de radikálisan más jelleggel: kisebb látószögű témákkal, helyenként fakóbban és irányzatosabban,

179 Vasárnapi krónika 85. = *Márai Sándor: Fedőneve: Ulysses I.* Bp. 2014. Helikon. 431–435.

180 Vasárnapi krónika 101. = M. S.: *Fedőneve: Ulysses I.* 507.

181 *Fedőneve: Ulysses I.* Bp. 2014. VK 45.

182 Magyar Nemzet, 1991. dec. 28. 303. sz. 11.

hiszen ezen „hangzó íráások” megszületésében sem életforma, sem élményvilág vagy egzisztenciális biztonság nem segített.

Annak tudatában jegeztük le a fenti gondolatokat, hogy a Márai-kutatás egyik legnagyobb adóssága éppen az író publicisztikai munkássága, filológiai, kiadási és elemzési szempontból egyaránt. Manapság (természetesen?) nem szívesen jelentetnek meg a kiadók előre láthatóan néhány száz, esetleg ezer példányban eladható műveket, mégsem szabadna hagyni, hogy ilyen színvonalú íróink munkássága, vagy annak egy része ne jelenjen meg kötetben, kizárólag anyagi szempontok miatt. (Fried István professzor e kapcsán, rendszeresen említett példájával élve: Goethének a mosócéduláit is közreadták az életműsorozatban.) Az is a közreadás mellett szól, hogy Márai helye összességében biztosan legkiválóbb publicistáink sorában van, ezért reméljük, hogy hírlapi írásai sem maradnak örök időkre bezárva azok első megjelenési helyére.¹⁸³

S hogy mennyit vesztett az író és az emigráns íróval a hazai publicisztika, ennek bizonyosságául, befejezésül idézzük őt: „*Mintha valamilyen külön toxin dolgozna és mérgezne az újságíró idegrendszerében; nem bírja ki a hallgatást. Minden délután hat felé ott talált az idő az asztal előtt, abban a különös idegállapotban, amely nem kellemes és nem romantikus, inkább csak mesterségesen hevített: mindennap megöltek valakit vagy tönkrement valaki, mindennap hazudtak egy nagyot valahol, vagy rikító izléstelenséget követtek el, mindennap „történt” valami, abból a bűzös és szomorú nyersanyagból, ami az élet...*”¹⁸⁴

Jegyzet a szövegközléshez:

„*Mintha valamilyen külön toxin dolgozna és mérgezne az újságíró idegrendszerében; nem bírja ki a hallgatást*” – idézem az író fő művéből a passzust a publicista Márairól szóló tanulmányom végén. A kassai polgár termékeny újságírói tevékenysége talán éppen ebben a mindent elmondani akarásban gyökerezik. Ha számszerűsítjük a tényeket, azt látjuk, hogy fő lapjaiban összesen 2995 megjelenése volt, emellé kell odaszámítani a további írásokat közlő melléklapokat. Utóbbi cikkek száma sem elhanyagolható, hiszen egy-egy folyóiratban meglehetősen sok, csak ott megjelent írást közöltek tőle. (Pl. *A Toll, Képes Vasárnap* vagy az *Új Idők*.) A Helikon Kiadó 2008–2013 között hét kötetben mintegy 800 cikket jelentetett meg a válogatott publicisztikát bemutató sorozatában. Ha ehhez hozzászámítjuk a *Műsoron kívül*, a *Bolhapiac*, a *Kabala* és a *Vasárnapi krónika* közel 200 cikkét, és a megjelent tematikus antológiákat (pl. *Ajándék a végzettől*), valamint a Lazi Kiadó három kötetét és a *Japán kert* (Madách-Posonium) című kétkötetes válogatást, az derül ki, hogy máig a Márai-publicisztika mintegy 35–40%-a maradt kötetkiadás nélkül. Ugyanakkor több öröndetes tényről is beszámolhatok. Az egyik, hogy Márai minden ismert elbeszélése és verse megjelent már, ezek döntő többsége elsőként szintén periodikumokban látott napvilágot.¹⁸⁵ A másik fontos dolog, hogy a kötetben meg nem jelent íráások mellett teljesen új cikkek is előkerültek az utóbbi időben. Ilyeneket talált és közölt Ötvös Anna kassai történész (a Matzner család históriájának szakavatott ismerője) az író szülőváros-

183 Azért is szükséges lenne ezek megjelenése, mert senki sem keresne tőle cikket pl. a *Bukaresti Kurír*-ban vagy a *Miskolci Napló*-ban, ezek hozzáférhetősége pedig erősen korlátozott.

184 *Egy polgár vallomásai*. Bp. 1935. 294–295.

185 Természetesen mindig előbukkanhat újabb ismeretlen mű, ilyen a Kassai Hírlap 1915-ös évfolyamában közölt *Vers* című költemény, mely még nem szerepel a *Halotti beszéd* (Bp. 2010. Helikon) című, az addigi összes ismert verset tartalmazó kötetben.

ában megjelent 1915-ös napilapokban. (Közlése: Irodalmi Szemle, 2012. máj. 5. sz. 3–12.; 2012. aug. 8. sz. 5–7.)

A kötetben való megjelenés kis esélye ellenére is, évek óta gyűjtöm a Máraival kapcsolatos irodalom bibliográfiai adatait, és rábukkantam magam is újabb, a Márai-bibliográfia 2003-ban megjelent kötetében nem szereplő írásokra, ezek közül most két „újnak” mondható, nemrégiben felbukkant cikket szeretnék bemutatni; mindkettő más-más okból számít kuriózumnak. Az egyik az író 1919-es, később sokat kárhoztatott, de (politikai és életműve egészét érintő) jelentőségében nem olyan nagymérvű cikkei közül való. Az ifjú Márai proletárdiktatúrában való részvétele ugyanis sokkal inkább tudható be a család és a családi hagyomány elleni lázadásnak, az ifjúság kalandjának, mint konzekvens politikai állásfoglalásnak, még ha az ellene e cikkek kapcsán megfogalmazott vádak leginkább erről is szólnak. Ezzel együtt a Fabik Károly különítményvezetőről szóló írás tovább tüzelheti azokat, akik a '19-es Máraiban lelkes kommunistát látnak. (A most közölt interjú egyébként budapesti és vidéki lapban egyaránt napvilágot látott.)

A másik cikk teljesen ismeretlen, akkori lapjába, a *Pesti Hírlap*ba szánt 1942-es írásának kefelevonata alapján közlöm, mely végül nem kapott publicitást. (Az egyik budapesti antikvárium árverésén tűnt fel a semmitmondónak tűnő nyomtatvány, onnét vásárolta meg a Petőfi Irodalmi Múzeum.) Érdekes lenne tudni, mi az oka, hogy a *Cselédek* című írás fiókban maradt végül. Maga ítélte gyengének, korszerűtlennek írását? Vagy a cselédkérdés megoldásának, problémájának tőle is szokatlan megoldását nézte rossz szemmel a sajtóra felügyelő cenzúra? Korántsem lehetetlen, hogy a kor egyik legnevesebb hazai publicistájának e cikket hallgatásra ítélték: eléggé ismert példa *Jób* című írása, mely cenzori okok miatt végül csak a háború után, az *Ihlet és nemzedék* című kötetben kaphatott helyet.

A most bemutatásra kerülő cikkek felbukkanása több dologra is figyelmeztet, elsőként a feltáratlan lapok forrásértékére: periférikusnak tekintett sajtótermékekből újabb, eddig nem ismert írások ismét előbukkanhatnak Máraitól és más kiemelkedő írótól egyaránt. Másrészt magángyűjtemények is tartalmazhatnak újabb, ismeretlen vagy félig ismert írásokat. Előbbire a most közlésre kerülő *Cselédek*, utóbbira a 2015-ben felbukkant autográfia, az *Egy polgár vallomásai* részlete is figyelmeztet. (www.pim.hu/hu/marai_sandor/oktober/)

Talán egyszer az is elkövetkezik, hogy Márai kötetben eddig meg nem jelent cikkeit is kézbe vehetik az olvasók, teljessé téve a Helikon Kiadó jelenleg befejezettnek tűnő sorozatát.